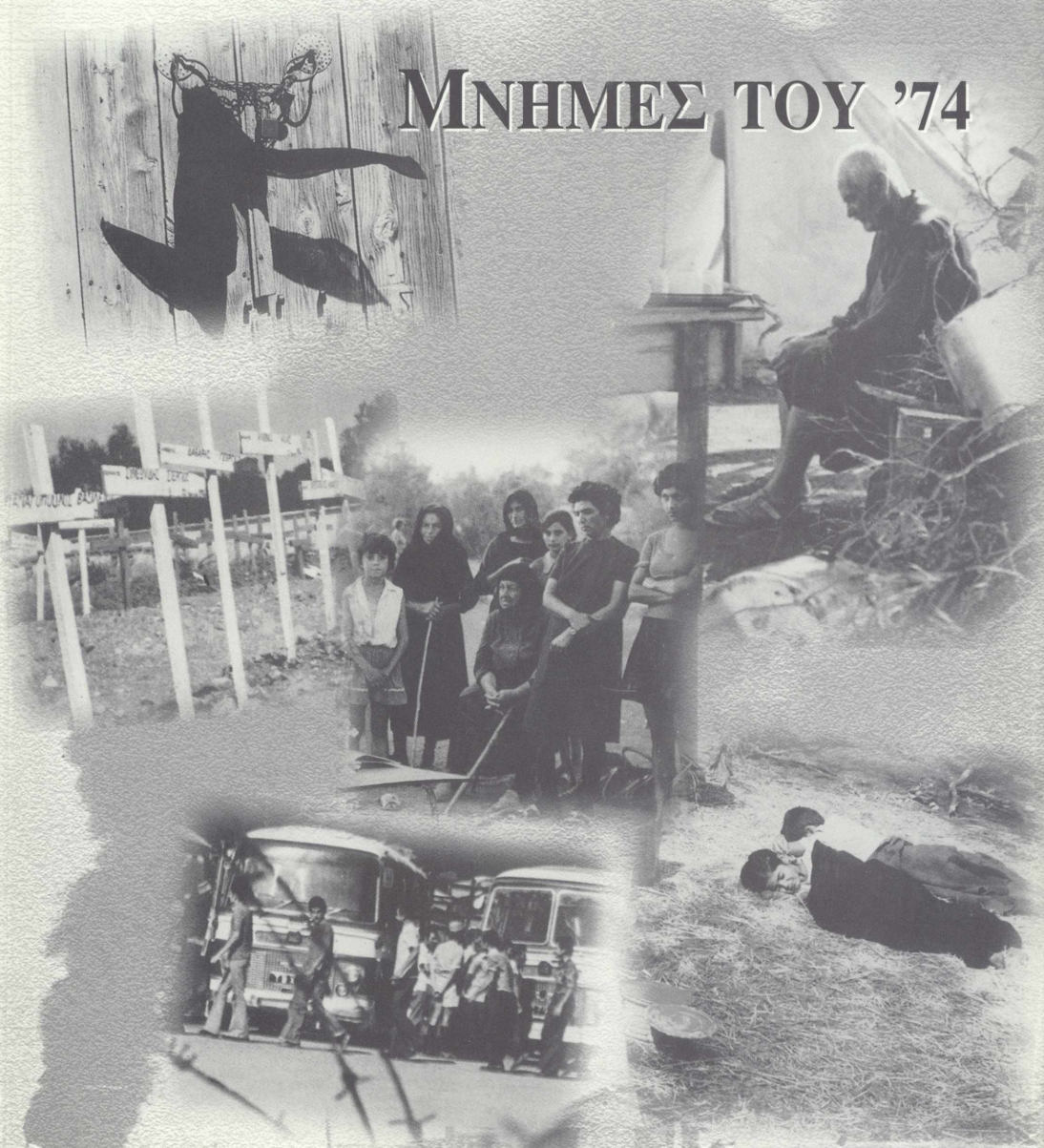

ΕΠΟΚ: ΣΕΙΡΑ ΕΚΔΟΣΕΩΝ "ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ" ΑΡ. 5

ΜΑΡΟΥΛΑ ΒΙΟΛΑΡΗ-ΙΑΚΩΒΙΔΟΥ

ΜΝΗΜΕΣ ΤΟΥ '74

ΛΕΥΚΩΣΙΑ
2001

Η Μαρούλα Βιολάρη-Ιακωβίδου γεννήθηκε στο χωριό Σπήλια το 1937 και είναι η πρώτη Κυπρία δημοσιογράφος.

Υπηρέτησε για 42 χρόνια τόσο στα έντυπα, όσο και στα ηλεκτρονικά μέσα ενημέρωσης.

Έργα της:

- «Σελίδες του Απελευθερωτικού μας Αγώνα – όπως γράφτηκαν τότε...», Λευκωσία 1992 (1η και 2η έκδοση).

- «Ψηφίδες ποίησης», Λευκωσία 2000.

- «Ρήγας: Πολιτικός διανοητής, εθνικός οραματιστής», Λευκωσία 2001.

Έγραψε επίσης τα σενάρια των ντοκιμαντέρ του ΡΙΚ «Στο ιακώμα της αγρόνης» (1995) και «Μάνες ηρώων» (1997).

Δημοσίευσε κείμενα και έδωσε διαλέξεις για ποικίλα θέματα, τόσο στην Κύπρο, όσο και στην Ελλάδα.

Είναι παντρεμένη με τον Πύργο Ε. Ιακωβίδη και έχουν δύο παιδιά τον Ευέλθοντα και την Ελένη.

Σπουδές: Πολιτικές Επιστήμες.

Συνεργασίες:

«Πεθαίνοντας για την ελευθερία» (τόμος 4, για τον Ιάκωβο Πατάτσο), Εκδόσεις Χρ. Ανδρέου, Λευκωσία 1992.

«Ηρωομάρτυρες», Εκδόσεις ΣΙΜΑΕ, Λευκωσία 1996.

«Ο αγώνας της ΕΟΚΑ μέσα από τον Κυπριακό Τύπο» Εκδόσεις ΓΤΠ, Λευκωσία 1997

Επιμέλεια έκδοσης:

«Κύπρος Χρυσάνθης ο χρονογράφος», Ένωση Συντακτών Κύπρου, Λευκωσία 1997.

ΜΝΗΜΕΣ ΤΟΥ '74

ΜΝΗΜΕΣ ΤΟΥ '74

Βιβλιοθήκη Πανεπιστημίου Κύπρου

ΜΑΡΟΥΛΑ ΒΙΟΛΑΡΗ-ΙΑΚΩΒΙΔΟΥ

ΜΝΗΜΕΣ ΤΟΥ '74

Εξώφυλλο: από φωτογραφίες του Δώρου Παρτασίδη

© Μαρούλα Βιολάρη-Ιακωβίδου
Τριπτολέμον 11, διαμ. 102
1087 Λευκωσία, τηλ. 494504

ISBN: 9963-7860-3-0

ΛΕΥΚΩΣΙΑ 2001

*Στη μνήμη του πατέρα μου
Χρίστου Γ. Βιολάρη*

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

Φίλοι φιλαναγνώστες,

Τὸ μικρὸ αὐτὸ βιβλίον ποὺ κρατᾶτε στὰ χέρια σας εἶναι «κομμάτι» ἀπὸ τὴ ζωὴ σας, ἀπὸ τὴ ζωὴ τῆς πατρίδας μας. Μὴ τὸ βάλετε ἀπλῶς πλάι στὰ ἄλλα βιβλία τῆς βιβλιοθήκης σας, γιὰ νὰ χαρεῖτε ὅτι τὴν ἐμπλουτίσατε μὲ ἓνα ἀκόμη βιβλίον. Διαβάστε το, γιὰ νὰ πονέσετε ξανά μὲ τὸ δράμα μας, νὰ χαραχθεῖ αὐτὸ τὸ δράμα πρὸ βαθιὰ μέσα στὴ μνήμη σας. Καὶ μὴ παραλείψετε αὐτὴ τὴ μνήμη νὰ τὴ χαράξετε ὅσο πρὸ βαθιὰ μπορεῖτε μὲς στὴν ψυχὴ τῶν παιδιῶν σας, τῶν δικῶν σας καὶ ὅσων ἄλλων μπορεῖτε, ὅποιας φυλῆς καὶ θρησκείας καὶ ὅποιον «πιστεύω». Εἶναι χρέος σας, ἂν θέλετε νὰ νιώθετε σὰν ἄνθρωποι' κι ἂν, πρὸ παντός, τρέφετε σεβασμὸ στοὺς γονιοὺς καὶ προγόνους μας κι ἂν ὡς Ἕλληνες δὲν ξεγράφετε τὸν τουρκοπατημένο βορρᾶ ἀλλὰ εἶστε ἔτοιμοι νὰ δώσετε καὶ τὴ ζωὴ σας γιὰ τὴν ἐλευθερία ἀκέραιης τῆς πατρίδας μας, ὅπως ἀμέτρητες γενιὲς μᾶς τὴν παράδωσαν, Ἑλληνικὴ καὶ Χριστιανικὴ, στὸ βορρᾶ καὶ τὸ νότο, στὴν ἀνατολὴ καὶ τὴ δύση.

Οἱ «Μνήμες τοῦ '74» τῆς γνωστῆς ἀγωνίστριας Μαρούλας Βιολάρη-Ἰακωβίδου, τῆς «Νεφέλης» τοῦ ἐθνικοαπελευθερωτικοῦ μας ἀγώνα, εἶναι ἱστορικὲς μαρτυρίες συγκλονιστικῶν γεγονότων ἀπὸ τὰ κάθε λογῆς ἀπάνθρωπα ἐγκλήματα καὶ τὶς ἀτιμωτικὲς πράξεις ποὺ διέπραξαν σὲ βάρος τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὴν Κύπρον οἱ Τοῦρκοι εἰσβολεῖς τὸ '74, εἶναι μιὰ εἰκόνα τῶν δραματικῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς τοῦ λαοῦ μας τὴν τραγικὴ

εκείνη περίοδο, από απόλυτα αξιόπιστες πηγές και τις προσωπικές εμπειρίες της, δοσμένες με φυσικότητα και με ρέουσα και συναρπαστική τήν αφήγηση. Είναι ακόμα προβληματισμοί και αποτιμήσεις για ενόχους, λάθη και παραλείψεις, με θετική τήν προσέγγιση για διδάγματα που θα πρέπει να μάς γίνουν οδηγός για τὸ μέλλον.

Ὁ Ἑλληνικὸς Πνευματικὸς Ὅμιλος Κύπρου εἶναι εὐτυχῆς νὰ συμπεριλάβει τὶς «Μνήμες τοῦ '74» στὴ σειρά τῶν ἐκδόσεων του «ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ», γιατί τὸ ἔτος αὐτὸ ὑπῆρξε «ὀρόσημο τῆς κυπριακῆς ζωῆς», ἓνα θλιβερὸ ὀρόσημο πὸν μόνο ἂν κρατήσουμε ζωντανές τὶς μνήμες, ἀσίγαστο τὸν πόνο, ἀκμαῖο τὸ φρόνημα καὶ ἀκοίμητο τὸ ἐθνικὸ φιλότιμο θὰ μπορέσουμε νὰ πράξουμε τὸ καθῆκον μας ὡς Ἕλληνες. Καὶ τὸ νέο βιβλίο, πὸν τὸ παραδίδουμε τώρα στὸ κοινὸ, κοντὰ σὲ ὅσα ἔχουν γραφεῖ καὶ σὲ ὅσα ἄλλα θὰ ἀκολουθήσουν, σὲ αὐτὸν βασικὰ τὸν σκοπὸ ἀποβλέπει: οἱ μνήμες τοῦ θλιβεροῦ ἐκείνου ὀροσήμου νὰ γράφουν τὴν ἱστορία ἐνὸς νέου λαμπροῦ ὀροσήμου, αὐτοῦ τῆς ἀπελευθέρωσης τῆς κατεχόμενης γῆς μας.

Συγχαίρουμε τὴν ἀγαπητὴ συγγραφέα καὶ Γραμματέα τοῦ Ὁμίλου μας γιὰ τὸ νέο βιβλίο της καὶ ἐκτιμοῦμε τὴν προσφορά της. Ταυτόχρονα, ὅμως, ἀνανεώνουμε τὴν εὐγνωμοσύνη μας πρὸς τὸν χορηγὸ τῆς σειρᾶς, αἰμνηστο Μέγα Εὐεργέτη τοῦ Ὁμίλου Μιχαλάκη Κυθραιώτη, χωρὶς τὴ συνδρομὴ τοῦ ὁποῖου θὰ ἦταν ἀδύνατη ἡ καθιέρωση τῆς σειρᾶς αὐτῆς.

ΚΩΣΤΑΣ Ε. ΧΑΤΖΗΣΤΕΦΑΝΟΥ
Πρόεδρος ΕΠΟΚ

ΜΝΗΜΕΣ ΤΟΥ '74

Το λεωφορεῖο σταμάτησε στη στάση της λεωφόρου που ἀκολουθεῖ τὴ γραμμὴ του μεσαιωνικοῦ τείχους της Λευκωσίας. Τέτοιες ὥρες ἦταν συνήθως γεμάτο. Εκείνη τὴ μέρα ἓνας μόνο επιβάτης βρισκόταν στα καθίσματά του.

Διαδρομὴ ἀπὸ τὸ ανατολικὸ προάστιο πρὸς τὸ κέντρο τῆς πρωτεύουσας, ἀπὸ τὴν ὁποία οἱ ἄνθρωποι εἶχαν φύγει, γιατί οἱ Τούρκοι κτυποῦσαν, χωρὶς διάκριση, με ὅλα τα σύγχρονα μέσα που διέθεταν. Καὶ τα εἶχαν ὅλα. Κι ὄχι μόνο ἀφθονα, ἀλὰ καὶ δωρεάν ἀπὸ τοὺς συμμάχους τους.

Οἱ κάτοικοι τῆς Λευκωσίας, Ἕλληνες στη συντριπτικὴ τους πλειοψηφία, ἀλλὰ καὶ οἱ λίγοι Ἀρμένιοι, Μαρωνίτες, Λατίνοι, καὶ οἱ ἀκόμα λιγότεροι ἄλλων εθνοτήτων, εἶχαν φύγει ἀπὸ τὴν πόλη, γιὰ νὰ σώσουν τουλάχιστο τὴ ζωὴ τους.

Ἡ ζωὴ ὅλων κινδύνευε ιδιαίτερα τούτο τὸ καλοκαίρι, που ἦρθε ζεστὸ ὅπως πάντα καὶ με τα στάχνα μεστωμένα, καὶ ξαφνικὰ τὸ χῶμα ἐγίνε κόκκινο καὶ τα στάχνα ἔμειναν ἀθέριστα. Βάφτηκε κόκκινο τὸ χῶμα του τόπου καὶ μάλιστα ἀπὸ αἷμα ἀδελφικό που χύθηκε ἀκριτα καὶ ἀδάκρυτα. Εἴτε ἐσωθεν εἴτε ἐξωθεν κινούμενοι, οἱ ἀφρονες ἐκείνου του καλοκαιριοῦ, διέπραξαν τρομερὸ καὶ ἀδιανόητο ἐγκλημα καὶ στο λεξιλόγιό μας μπήκε, χωρὶς νὰ τὴν καλέσουμε, ἡ λέξη «πραξικόπημα», με ὅσα φρικτὰ καὶ ἀπαίσια συνεπάγεται.

Δεν είχαμε κανένα ελαφρυντικό για την τραγωδία που ακολούθησε, γιατί η Τουρκία караδοκούσε και το ξέραμε. Μας το έλεγε κατ' επανάληψη η ίδια, με απροκάλυπτη κι αναιδή προκλητικότητα. Μας το έλεγαν και δικοί μας, που διέθεταν σωφροσύνη και πολιτική διορατικότητα. Μας το έλεγε φορτικά και έντονα ο ηγέτης μας, ο Εθνάρχης Μακάριος, του οποίου η ανατροπή και ο θάνατος επιδιώχθηκαν.

Οι ελάχιστοι, όμως, άφρονες, πεισματικά αδιόρθωτοι, κι επικαλούμενοι την ιερή προσήλωση στην Ελλάδα, χρησιμοποίησαν ως πρόσχημα την ΕΝΩΣΗ, για την οποία αγωνιστήκαμε στα μέσα του αιώνα, δύο μόλις δεκαετίες πριν. Κι επιχείρησαν το πραξικόπημα, ανοίγοντας – διάπλατα πια – τις κερκόπορτες, που είχαν αφεθεί από καιρό μισάνοιχτες κι αφύλακτες. Ο Τούρκος εισέβαλε δίχως κόστος, αφού και τα παιδιά μας – δυστυχώς συνέβη και τούτο – σε ελάχιστες, έστω, περιπτώσεις, διατάσσονταν να εγκαταλείπουν, αντί να φυλάγουν Θερμοπύλες. Και το πιο τραγικό, η διαταγή της ντροπής ήταν από τους απογόνους εκείνων που δίδαξαν πώς φυλάγονται οι Θερμοπύλες.

Έτσι, λοιπόν, το καλοκαίρι εκείνο, αντί να πάμε στα χωράφια να θερίσουμε, αντί να πάμε στα περιβόλια να μαζέψουμε τα φρούτα των δένδρων μας, αντί να μείνουμε στις όποιες δουλειές μας και να πάρουμε τα παιδιά μας στη θάλασσα της Κερύνειας και της Αμμοχώστου ή στα βουνά του Τροόδους, βρεθήκαμε σ' ένα κύκλο θανάτου, που αλόγιστα χαράξαμε, άλλοι με πράξεις κι άλλοι με παραλείψεις μας. Οι Τούρκοι, όπως ήταν φυσικό, μπήκαν με ιδιαίτερο ζήλο σ' αυτό τον κύκλο, με

βάση τους δικούς τους κανόνες και τις δικές τους επιδιώξεις. Γιατί ακόμα κι εκείνοι, πιθανότατα δεν μπορούσαν να φανταστούν πως θα έβρισκαν καλύτερο πρόσχημα για ν' αρπάξουν όσα από καιρό επιδίωκαν. Οι Τούρκοι ήξεραν πάντα – κι εξακολουθούν να ξέρουν – να επωφελούνται από κάθε συγκυρία και να παίρνουν, είτε με το ελάχιστο κόστος, είτε παραμένοντας, όπως εύστοχα χαρακτηρίστηκαν, επιτήδειοι ουδέτεροι. Ήξεραν πάντα οι Τούρκοι – κι εξακολουθούν να ξέρουν – να παίρνουν πάντα, χωρίς να δίνουν.

Πριν προλάβουμε να διαπιστώσουμε την έκταση της καταστροφής, που η δική μας αφροσύνη προκάλεσε, και πριν προλάβουμε να κλάψουμε τους νεκρούς του διχασμού, βρεθήκαμε σε μια κόλαση αίματος με ατέλειωτο θρήνο, που ακόμα συνεχίζεται. Γιατί και σήμερα, αυγή της τρίτης χιλιετίας, εκατοντάδες άνδρες, γυναίκες και παιδιά παραμένουν σ' ένα μακρύ θλιβερό κατάλογο με τον χαρακτηρισμό «αγνοούμενοι». Ένας ακόμη χαρακτηρισμός, που πλούτισε το λεξιλόγιό μας εκείνο το καλοκαίρι. Και παραμένει.

Όταν το χάραμα της εικοστής Ιουλίου του 1974 είδαμε Τούρκους αλεξιπτωτιστές να πέφτουν από τον ουρανό μας, αεροπλάνα να βρέχουν βόμβες, πολεμικά σκάφη να κανονιοβολούν τις ακτές μας και τεθωρακισμένα οχήματα με το μισοφέγγαρο γραμμένο στο αμάξωμά τους, να προελαύνουν στα χώματά μας, οι στρατευμένοι κι οι έφεδροι νέοι μας είχαν ως μόνη επιλογή και προσταγή να περιορίσουν τον θάνατο με όσα και όποια όπλα τους δόθηκαν. Πρόχειρα και σε συνθήκες σύγχυσης ξεκίνησαν ως «ἐπὶ σφαγὴν», με ισχυρότερο

όπλο τη ψυχή τους. Πατί, δυστυχώς, και εκείνο το καλοκαίρι, όπως σε κάθε δύσκολη ιστορική στιγμή, όχι μόνο δεν είχαμε τα πιο σύγχρονα όπλα, αλλά ούτε κι αρκετά για ν' αμυνθούμε στον εισβολέα. Σ' όλες μας τις ανάγκες το μόνο που δεν έλειπε ήταν η πάντα παρούσα ακαταμάχητη δύναμη της ψυχής μας. Γι' αυτό και τα παιδιά μας ουσιαστικά αρματωμένα μόνο μ' αυτήν έτρεξαν να υπερασπισθούν την πατρίδα από τον πάνοπλο εισβολέα.

Μ' όλες αυτές τις σκέψεις να συνωθούνται στο μυαλό της, η Νεφέλη περίμενε στη στάση του αστικού λεωφορείου το μικρό λεωφορείο της υπηρεσίας της. Δεν ήθελε να χρησιμοποιεί για τη μετάβασή της στον τόπο εργασίας το μοναδικό αυτοκίνητο της οικογένειας. Έπρεπε να το αφήνει στη διάθεση του συζύγου της και των παιδιών της για κάθε ενδεχόμενο. Η ίδια, ως δημοσιογράφος, ζούσε στιγμή με στιγμή και με τον πιο έντονο τρόπο τα γεγονότα, την τραγωδία, μάλλον, που εκτυλισσόταν. Όλοι οι μάχμοι, στρατευμένοι και έφεδροι, κλήθηκαν να πολεμήσουν υπέρ βωμών και εστιών, που η αφροσύνη τα έθεσε σε κίνδυνο.

Τα δύο μικρότερα αδέρφια της, που ήταν σε εφεδρεία, φόρεσαν το χακί τους κι έφυγαν χωρίς σχεδόν να χαιρετίσουν την οικογένειά της και τ' άλλα αδέρφια που βρίσκονταν στη Λευκωσία. Κι οπωσδήποτε, χωρίς να δουν τους γονείς τους, που βρίσκονταν στο χωριό κι ήταν πραγματικά ενεοί μπροστά σ' όσα συνέβαιναν.

Συχνά τα τελευταία χρόνια, όταν άρχισε η εσωτερική διαμάχη, ο πατέρας της Νεφέλης έλεγε και ξανάλεγε ότι «δεν πάμε καθόλου καλά» κι έβαζε τελεία σ' αυτή τη φράση. Θεωρούσε, ίσως, περιττό ν' αναλύσει τη σκέψη του, αφού πίστευε ότι κάθε νουνεχής άνθρωπος έβλεπε την κατάσταση και διαισθανόταν την εξέλιξή της. Μόνο σε στιγμές μεγάλης απελπισίας γινόταν σαφέστερος διατυπώνοντας την ερώτηση: «εθ θωρούν την κωλοσυρμαδικιάν της κουφής; Θέλουν να δουν τζιαι την ίδιαν;» (Δεν βλέπουν το σημάδι που αφήνει το πέραςμα του φιδιού; Θέλουν να δουν και το ίδιο;)

Αυτή τη σοφία, που δεν προσφέρεται σε κανένα σχολείο, παρά σ' εκείνο της ζωής, η Νεφέλη την έβλεπε να είναι τόσο απλή κι αυτονόητη, αλλά και να διατυπώνεται τόσο αφοπλιστικά από τον πατέρα της! Πόσα μπορούσε να μάθει ο άνθρωπος μελετώντας φαινόμενα και καταστάσεις!

Σήμερα που δεν τον έχει πια, αποτιμά περισσότερο την αρετή και τη σοφία του. Τον κρατά σφικτά εκεί, στα κατάβαθα της ψυχής της απ' όπου δεν μπορεί κανείς να της τον πάρει και σε δύσκολες στιγμές τον φέρνει στη σφαίρα του νου για ν' αναλύσει, να καταλήξει σε συμπεράσματα για όσα έλεγε.

Εκείνες τις μέρες της τραγωδίας, για τη Νεφέλη δεν υπήρχε παρά εκείνο που θεωρούσε και ήταν αυτονόητο. Να βρίσκεται στη δουλειά της. Η συνέχιση της λειτουργίας του τομέα της ενημέρωσης, έντυπης ή ηλεκτρονικής, όπου από το 1955 υπηρετούσε, ήταν κατά τη

γνώμη της «ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ», ιδιαίτερα σε κρίσιμες στιγμές, όπως εκείνες που ζούσαμε τότε για πολλοστή φορά στη ζωή μας. Κι αυτή τη φορά με δική μας υπαιτιότητα, όπως δεν δίσταζε να επαναλαμβάνει, μη λαμβάνοντας υπόψη κάποιες υποδείξεις να μην εκφράζεται με τόση ειλικρίνεια και τόσο απόλυτα, γιατί έτσι μόνο εχθρούς μπορούσε να προκαλέσει.

Στο ημικρατικό Ίδρυμα της ραδιοτηλεόρασης, όπου υπηρετούσε τότε, με δυσκολία προσπαθούσε να συγκρατήσει την οργή και να πνίξει τα συναισθήματά της. Τα κατάπινε, όμως, αφού εκείνο που προείχε ήταν να συνεχισθούν οι εκπομπές για να κρατηθεί ζωντανό και ακμαίο το ηθικό όσων βρίσκονταν στα πεδία των μαχών. Δεν ήταν, βέβαια, δυνατό να ενημερώνονται όσο θα έπρεπε. Δυνατό, όμως, έστω κι ένας να βρισκόταν κάπου που μπορούσε ν' ακούσει ραδιόφωνο ή να δει τηλεόραση. Έπρεπε, λοιπόν, εκείνο που θ' άκουε ή εκείνο που θάβλεπε να μπορεί να του δώσει κουράγιο. Να μπορεί να τον κάμει να νοιώθει πως δεν πάει άδικα η προσφορά του. Κι όπως φάνηκε αργότερα, ήταν πολλοί οι στρατιώτες που είχαν πάρει μαζί με το όπλο τους και το φορητό ραδιοφωανάκι τους.

Ιδιαίτερη χρεία ήταν να κρατηθεί εκείνες τις ώρες ψηλό και το ηθικό των μετόπισθεν. Τα περιθώρια, δυστυχώς, ήταν αρκετά περιορισμένα, αφού το Ίδρυμα βρισκόταν ακόμη σε κατάσταση στρατοκρατίας. Η παρουσία των συνταγματαρχών και των υποτακτικών τους ήταν παντού αριθμητικά μεγάλη, προκλητική θα μπορούσε να πει κάποιος. Κατέκλυσαν το Ίδρυμα από την αποφοράδα μέρα του πραξικοπήματος κι έμεναν εκεί

δημιουργώντας συνεχώς προβλήματα στη λειτουργία του. Η απορία ήταν αν θα μπορούσαν τώρα, αφού έγινε πια το κακό, ν' αντιληφθούν τουλάχιστο τις ανάγκες που προείχαν και ν' αφήσουν το προσωπικό να εργαστεί σωστά κι αποτελεσματικά, στο μέτρο του δυνατού. Μα και να μην υπήρχε ελπίδα, η προσπάθεια έπρεπε να γίνει. Με οποιοδήποτε κόστος. Ήταν πια θέμα χρέους προς τον τόπο και τον κόσμο του.

Για τη Νεφέλη, όπως και για όλους τους συναδέλφους της, εκείνο που προείχε ήταν η ενημέρωση κι η εμπύχωση. Ήταν ακόμη ανάγκη να διατηρηθεί η επικοινωνία με άτομα ή και ομάδες κι αυτό το βάρος έπεφτε, σε μεγάλο βαθμό, στο Ίδρυμα, αφού η τηλεφωνική επικοινωνία είχε διακοπεί σε πολλές περιοχές. Την έπνιγε η οργή για την παρουσία των στρατιωτικών, μα έπρεπε να παραμερίσει τα προσωπικά της συναισθήματα και να επικεντρωθεί στον κύριο στόχο, που ήταν ιδιαίτερα σημαντικός. Αργότερα θα υπήρχε ίσως καιρός για αναλύσεις και κριτική.

Ανάλογα συναισθήματα έπνιγαν και τη συντριπτική πλειοψηφία των συναδέλφων, αλλά κι εκείνοι έπνιγαν την οργή τους θεωρώντας το Ίδρυμα κτήμα του λαού και πιστεύοντας ότι η ενημέρωση του λαού προείχε.

Πήραν, λοιπόν, οι δημοσιογράφοι την πέννα και τη γραφομηχανή, έθεσαν σε λειτουργία την τεχνική υποστήριξή τους, ραδιόφωνα, πρακτορεία, δορυφόρους και ό,τι άλλο, κι άρχισαν μια προσπάθεια που όμοιά της δεν υπήρξε στο παρελθόν, αν εξαιρέσουμε εκείνη της τουρκικής ανταρσίας του '64, που είχε πολλές αναλογίες. Τότε, βέβαια, η τεχνολογία δεν είχε τις δυνατότητες που

είχε το '74 και η προσπάθεια εκείνη, με τα δεδομένα μέσα ήταν και τότε πραγματικός άθλος. Το '74, όμως, οι κίνδυνοι μέσα στους οποίους διεξαγόταν η δουλειά ήταν τόσο μεγαλύτεροι κι η έκταση του κακού τόσο απέραντη, που η προσπάθεια ενημέρωσης δίκαια μπορεί να χαρακτηριστεί ως άνευ προηγουμένου.

Με δέος αναλογιζόταν η Νεφέλη ότι κανένας στην Κύπρο δεν είχε γνωρίσει ανάλογη συμφορά, ούτε είχε ποτέ την ευκαιρία να εξοικειωθεί με τον μαζικό θάνατο. Κάποιοι, βέβαια, Κύπριοι που υπηρέτησαν στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο είχαν γνωρίσει τη φρίκη του πολέμου, αλλά εκείνο που είχε γνωρίσει η μάζα του ανώνυμου λαού ήταν οι εθελούσιες θυσίες κατά τον απελευθερωτικό μας αγώνα. Ο πόνος δεν ήταν, βέβαια, λιγότερος. Συνοδευόταν, όμως, από τη δόξα και τα πάντα ξεχείλιζαν τότε από το πνεύμα της προσφοράς. Μάνες - πατέρες χαλάλιζαν τα παιδιά τους στην πατρίδα και γίνονταν σύμβολα. Στα τέσσερα χρόνια που κράτησε ο Αγώνας όσος κι αν ήταν ο πόνος από τον θάνατο, πρυτάνευε η πεποίθηση πως το αίμα πότιζε το δέντρο της λευτεριάς κι η σάρκα το λίπαινε. Τώρα οι αριθμοί, τα μέσα και τα μεγέθη ήταν άλλα. Τα μέσα ήταν τόσο διαφορετικά και τόσο καταστροφικά που προκαλούσαν τον πανικό και το δέος. Και στη ψυχή βάραινε η οργή για τις συνθήκες που οδήγησαν σ' αυτό τον χαμό. Αβίαστα έβγαινε από τα χείλη η κατάρα για όσα έγιναν.

Στ' αυτιά της Νεφέλης ηχούσε διαρκώς η αγωνιώδης ερώτηση του πατέρα της, που ήταν και μια έντονη πρόκληση προς τη νοημοσύνη του κόσμου. Ενός κόσμου που έβλεπε και ζούσε τον πρόλογο της συμφοράς χωρίς

ν' αντιδρά. Έβλεπε την «κωλοσυρμαδικιά της κουφής» και δεν έκανε τίποτε ν' αποτρέψει τον ερχομό της. Δεν έριχνε, να πούμε, σκόρδα, για ν' αποτρέψει την παρουσία της. Λες και τραβούσε τη συμφορά ο ίδιος ο οργανισμός του. Λες κι ανέμενε στωικά τη μοίρα του. Μόνο που δεν υπολόγισε πόσο φρικτή και πικρή θα ήταν.

Οι συγκρίσεις με τις συμφορές που ζήσαμε στο παρελθόν ήταν συντριπτικά αρνητικές. Δεν υπήρχε αμφιβολία πως όσα γίνονταν το καλοκαίρι του 74 ήταν τα πιο συγκλονιστικά στη ζωή μας. Με κορυφαίες του χορού της νέας τραγωδίας και πάλι τις μάνες. Άφθονο χύθηκε ξανά το δάκρυ τους κι η καρδιά τους άνοιξε διάπλατα για να χωρέσει τα πάντα. Και πάρα πολλά ήταν τόσο αντιφατικά, που μόνο η λογική και το συναίσθημα της μάνας μπορούσε να τα δεχθεί, να τα ερμηνεύσει, να τα συμφιλιώσει, να τα χωρέσει.

Σ ένα από τα λίγα και σύντομα διαλείμματα της δουλειάς της η Νεφέλη έτρεξε, όπως ήταν φυσικό, στα παιδιά της, τον εντεκάχρονο γιο της και την οκτάχρονη κόρη της, τα δύο πλάσματα που συμπλήρωναν την ευτυχία της, τη στερέωναν και της έδιναν τη δύναμη να γίνεται βράχος και να υφίσταται καρτερικά οτιδήποτε αρνητικό για χάρη τους. Δεν ήθελε ποτέ, και για κανένα λόγο, να θέσει σε κίνδυνο τη ζωή που ένοιωθε ότι μπορούσε να τους προσφέρει. Κι όταν συνέβαινε ν' αδικηθεί, δεν έμπαινε στην απελπισία. Δεχόταν στωικά κι αδικίες και διαβολές, σαν ερχόταν στα μάτια της η εικόνα των παιδιών της. Αν αντιδρούσε, όπως αντέδρασε κάποτε, σε μια σοβαρή περίπτωση διαφωνίας για πολιτικούς λόγους με το εργασιακό καθεστώς της, έπρεπε να παραιτηθεί και να φύγει. Τότε, βέβαια, το έκαμε. Σήμερα, όμως είχε δύο παιδιά. Δεν ήθελε συγκρούσεις που θα είχαν αντίκτυπο και σ' αυτά.

Με την εικόνα των παιδιών της στα μάτια της, εφαρμόζε το σωκρατικό «έλοιμην ἂν ἀδικεῖσθαι ἢ ἀδικεῖν». Άφηνε τις καταστάσεις να εξελίσσονται, όσο βαρύ κι αν ήταν το κόστος για την ίδια, και διαβεβαίωνε νοερά τα παιδιά της ότι για χάρη τους είχε τη δύναμη να υποστεί κάθε δοκιμασία.

Εκείνες τις τραγικές ώρες γαντζώθηκε στο μυαλό της η σκέψη πως αυτά τα παιδιά, τα παιδιά της, όπως κι όλα τ' άλλα, βρέθηκαν ξαφνικά, και με συνοπτική διαδικασία, σε μια κατάσταση για την οποία δεν είχαν καθόλου ευθύνη. Βρέθηκαν, με την αφροσύνη των άλλων,

σ' ένα κόσμο αλλιώτικο, με γκρεμισμένα τα όνειρά τους για ένα ανέμελο καλοκαίρι.

Εκείνο το σύντομο διάλειμμα που πήγε στο σπίτι, ο γιος της φάνηκε να παίρνει αποφάσεις χωρίς να ζητήσει κανενός τη συμβουλή ή την έγκριση. Κι ας ήταν μόνο έντεκα χρόνων. Όπως αργότερα διηγόταν η Νεφέλη, συχνά αντηχούσε στ' αυτιά της η φωνή του, όταν, καθώς άκουε το ραδιόφωνο στο δωμάτιό του, άρχισε κάποια στιγμή να φωνάζει:

– Θέλω την προσκοπική μου στολή, γρήγορα. Πρέπει να φύγω.

Η ίδια βρισκόταν στην κουζίνα και προσπαθούσε να ετοιμάσει κάτι, να μη μείνουν νηστικά τα παιδιά, όταν θα γύριζε πίσω στη δουλειά. Δεν ήταν δυνατό να προβλεφθεί σε πόσες ώρες θα ξαναρχόταν στο σπίτι. Το ίδιο, βέβαια, ίσχυε για όλους που κράτησαν τότε ζωντανή τη φωνή του ραδιοφώνου και την εικόνα της τηλεόρασης.

– Τι θα την κάμεις τη στολή;

– Καλούνται οι βαθμοφόροι πρόσκοποι να παρουσιαστούν. Ετοιμάσου να με πάρεις.

Πάντα προτιμούσε να ζητά από τη μητέρα του μεταφορές ή χάρες. Με τον πατέρα του συζητούσε άλλα πράγματα: για τα μαθήματά του, για τα βιβλία που ήθελε ν' αγοράσει και τέτοια. Το ύφος του ήταν σα να πρόσταζε, κάτι που δεν το συνήθιζε όταν απευθυνόταν σε μεγαλύτερους. Συνήθως ήταν ευγενικός κι αυτή η αλλαγή στη συμπεριφορά του δεν της άρεσε καθόλου.

Δεν τόλμησε, όμως, να τον μαλώσει, και δεν μπορού-

σε κι η ίδια να καταλάβει γιατί. Ούτε θέλησε, όπως γίνονταν πάντα, να συζητήσει μαζί του για να βρει την αιτία της αλλαγής. Δεν έβλεπε να υπάρχει χρόνος για αναλύσεις στάσεων και καταστάσεων. Κάπου, σε απροσδιόριστο σημείο μέσα της, ένοιωθε και λίγο ένοχη που βρισκόταν σχεδόν συνεχώς μακριά από τα παιδιά της σε ώρες που ήταν φυσικό να την χρειάζονται περισσότερο. Την επόμενη, στιγμή, όμως, ένοιωθε ότι δεν μπορούσε να κάμει διαφορετικά. Η επιλογή της ήταν ανέκκλητη. Θα έμενε στη θέση της όσο χρειαζόταν. Ήταν το λιγότερο που μπορούσε να κάμει. Εξάλλου είχε απόλυτη εμπιστοσύνη πως ό,τι χρειαζόνταν τα παιδιά, θα το είχαν από τον πατέρα τους, στο μέτρο του δυνατού και μέσα στις δοσμένες συνθήκες. Ήταν επίσης σίγουρη πως πρώτα ο σύζυγος, αλλά και τα ίδια τα παιδιά δεν θα ενέκριναν απουσία της από εκεί που την καλούσε το καθήκον. Από πολύ μικρά ήξεραν πως το επάγγελμά της είχε διαφορετικές ανάγκες κι απαιτήσεις από τ' άλλα επαγγέλματα. Κι εκείνο που είχαν συνειδητοποιήσει νωρίτερα απ' όλα ήταν το ειδικό ωράριο που συχνά τους την στερούσε και τα Χριστούγεννα και το Πάσχα.

Βρήκε μηχανικά την προσκοπική στολή του γιου της, του την έδωσε, και πήρε τα κλειδιά του αυτοκινήτου. Ήταν σα να υπάκουε σε κάτι χωρίς όρους και χωρίς αντιρρήσεις. Σε χρόνο μηδέν ο γιος της βρέθηκε ντυμένος και κατέβηκαν στο υπόγειο της πολυκατοικίας, όπου είχαν το αυτοκίνητο. Η κόρη της δεν είχε πάρει μέρος σε καμιά φάση αυτής της διαδικασίας. Ούτε ζήτησε να πάει μαζί της, όπως της άρεσε πάντα. Κι αυτό ήταν ένα δεύτερο, εξίσου μεγάλο ερωτηματικό στο μυαλό της Νεφέλης.

Ξεκίνησε το αυτοκίνητο. Δεν πρόλαβε να βγει από το υπόγειο, όταν ακούστηκε, σχεδόν επιτακτικά και πάλι, η φωνή του γιου της.

– Στο σχολείο της Ακρόπολης.

Από εκείνη τη μέρα ο γιος της έφευγε το πρωί κι ερχόταν το βράδυ. Κουβαλούσε πακέτα με κουβέρτες, με τρόφιμα, με αντίσκηνα. Ήταν γεροδεμένο παιδί και τα κατάφερνε. Ποτέ, βέβαια, μέχρι τότε δεν είχε χρησιμοποιήσει πολύ τις μυικές του δυνάμεις. Η μεγάλη του αγάπη ήταν το διάβασμα. Συχνά, μάλιστα, ξεχνούσε ή δεν ενδιαφερόταν και πολύ να βγει να παίξει ή ν' ασχοληθεί με άλλα πράγματα.

Τυχαία η Νεφέλη έμαθε πως ο γιος της έψηνε κιόλας και καφέ για τους υπεύθυνους του κέντρου διανομής της Ακρόπολης. Ήταν ένα από τα κέντρα διανομής ειδών πρώτης ανάγκης στους εκτοπισμένους που έφθαναν από τα χωριά και τις πόλεις που καταλαμβάνονταν από τον Αττίλα.

– Δικαιούμαι να παραπονεθώ, έλεγε η Νεφέλη, πως ποτέ δεν μου έψησε καφέ μέχρι τότε, ούτε και ήξερα πως μπορούσε να το κάμει.

Ήταν προφανές πως το είχε μάθει στο Προσκοπείο. Έπλενε ακόμη και τα φλυντζάνια κι ας μην το είχε κάμει ποτέ μέχρι τότε. Ο ίδιος δεν έλεγε τίποτε για όσα έκανε. Αν τον ρωτούσαν, απαντούσε απλά ότι βοηθά όσο μπορεί σε ό,τι του ζητήσουν. Φαινόταν να είχε γίνει, από τη μια στιγμή στην άλλη, ένας ανεξάρτητος άνθρωπος, που ενεργούσε με δική του κρίση κι απόφαση. Η αλλαγή στη συμπεριφορά του άρχισε να ξαφνιάζει τη Νεφέλη. Είχε μια υπευθυνότητα κι ωριμότητα που ξεπερνούσε την ηλικία του.

«Το προδοτικό πραξικόπημα και η βάρβαρη τουρκική εισβολή», όπως καθιερώθηκε ν' αποκαλούμε το διπλό έγκλημα του Ιουλίου, ανέτρεψαν τη ζωή όλων κι η μνήμη σταθμεύει με πόνο σε κάθε στιγμή που ακολουθήσε. Η ζώσα μνήμη δεν είναι δυνατό ν' αποσυνδέσει τα δύο. Η συμφορά που προκάλεσαν είναι ακόμη διάχυτη παντού, κι ας έχουμε την εμφάνιση ανέμελης κι ευημερούσας κοινωνίας. Στο μανδύα της ευμάρειας τυλίγουμε και κρύβουμε τα δράματά μας. Ναρκωτικά, ληστείες, καταχρήσεις, ατασθαλίες, έγκλημα... Η σύνδεση των δύο πτυχών του εγκλήματος είναι ήδη μια καταγραμμένη σελίδα της σύγχρονης ιστορίας μας. Κι οι μνήμες που τη συνοδεύουν δεν θα ξεθωριάσουν παρά μόνον σαν φύγει η γενιά που την έζησε. Οι συνέπειες, όμως, θα επηρεάζουν τη ζωή και πέρα από τη βιολογική αποχώρηση της γενιάς αυτής. Είναι μέρος της ζωής και της μνήμης και των παιδιών που γεννήθηκαν μέσα σ' αυτές τις συνέπειες. Και τα παιδιά αυτά θα τη μεταδώσουν στα δικά τους παιδιά. Είναι βαρύ, ασήκωτο φορτίο, που θα το κουβαλά ο λαός μας γενιά με γενιά, μέχρι που θα ανατραπεί η αδικία που διαπράχθηκε σε βάρος του.

Στο μυαλό της Νεφέλης επανέρχεται κατά διαστήματα η εικόνα του λεωφορείου με τον μοναδικό επιβάτη. Η πρωτεύουσα έμεινε σχεδόν έρημη μέχρις ότου κατέπαυσε το πυρ. Τότε οι κάτοικοι άρχισαν να επιστρέφουν σιγά-σιγά και η ζωή πάσχιζε να βρει κάποιο ρυθμό. Ήταν αδύνατο να συνεχισθεί από εκεί που σταμάτησε. Παντού δέσποζε η καταστροφή και το πένθος. Τα θύματα του πολέμου ήταν αμέτρητα, με συντριπτικά μεγαλύτερους αριθμούς εκείνους των εκτοπισμένων που ήταν το ένα σχεδόν τρίτο του πληθυσμού του τόπου.

Χωρίς να ρωτηθούν, όλοι αυτοί οι άνθρωποι ξεριζώθηκαν από τα σπίτια τους και βρέθηκαν σ' όση πατρίδα απέμεινε. Οι υπόλοιποι έκαναν ό,τι μπορούσαν για ν' απαλύνουν τον πόνο τους. Πάσχισαν να τους προσφέρουν μια πρόχειρη, προσωρινή διαμονή, ενώ ταυτόχρονα έψαχναν για τους ομαδικούς ή μοναχικούς τάφους της άλλης κατηγορίας των θυμάτων, εκείνης των πεσόντων μαχίμων κι αμάχων. Ταυτόχρονα ανέκλυψε και η κατηγορία των αγνοουμένων, εκείνων δηλαδή για τους οποίους κανένας δεν μπορούσε να πει κάτι με βεβαιότητα.

Μα πριν προλάβουν να επουλωθούν οι πληγές ήλθε το νέο κτύπημα. Η νέα, απρόκλητη αυτή τη φορά, επίθεση και προέλαση των Τούρκων. Η δεύτερη φάση της εισβολής, παραμονή του Δεκαπενταύγουστου. Η χρονική σύμπτωση με την επίθεση κατά του Ελληνισμού στα νερά της Τήνου το 1940, ζωντάνεψε σε κάποιους την ελπίδα πως, όπως τότε, θα έπλαθαν όλοι μαζί οι Έλληνες το νέο θαύμα. Με τόσο νωπή την προδοσία σε βάρος της Κύπρου από τη χούντα των Αθηνών, η ελπίδα αυτή μόνο ουτοπία θα μπορούσε να θεωρηθεί. Η Νεφέλη ήταν, ωστόσο, ανάμεσα σ' εκείνους που ήλπιζαν στο νέο θαύμα κι αν της έλεγε κάποιος πως άδικα ελπίζει του απαντούσε πως εκείνες τις στιγμές προτιμούσε να δικαιώνει τον χαρακτηρισμό του αφελούς Έλληνα, γιατί διαφορετικά θα πάθαινε έκρηξη το μυαλό της.

Παραμονή του Δεκαπενταύγουστου η Νεφέλη με το σύζυγό της και τα παιδιά τους κατέφυγαν στο υπόγειο της πολυκατοικίας, ενώ από τους βομβαρδισμούς οι καπνοί υψώνονταν μεσούρανα. Ήταν η πρώτη φορά που κατέβηκαν στο υπόγειο. Στην πρώτη φάση της ει-

σβολής είχαν μείνει συνέχεια στο διαμέρισμά τους. Αλλά οι όλμοι, που αυτή τη φορά έσκασαν αρκετά κοντά στην πολυκατοικία τους, τους προσγείωσαν. Μια δράκα ανθρώπων ήταν όλοι κι όλοι στο κτίριο. Η οικογένεια της Νεφέλης και δυο-τρεις άλλοι ένοικοι. Οι υπόλοιποι είχαν φύγει στα χωριά της καταγωγής τους ή πήγαν σε φίλους και συγγενείς τους.

Στη διπλανή ισόγεια μονοκατοικία ήταν ο πολύ καλός φίλος της οικογένειας, ο γιατρός ο Κύπρος. Ο γιατρός και ποιητής, που τίμησε με το έργο του τον τόπο. Ήταν μόνος με τη γυναίκα του κι είχαν ζήσει μαρτυρικά εικοσιτετράωρα, όταν κάποιος μετέφερε την πληροφορία πως ο πρωτότοκος γιος τους είχε σκοτωθεί στο φυλάκιό του, κοντά στο ξενοδοχείο Λήδρα Πάλας. Κανένας δεν μπορούσε να μάθει περισσότερα. Πέρασαν αρκετές μέρες για να έλθει η νέα πληροφορία πως δεν είχε σκοτωθεί το παιδί τους, αλλά ένας φίλος του, ο Νικόλας, γιος γνωστού δικαστή από την Αμμόχωστο.

Όταν οι όλμοι έσκασαν πολύ κοντά εκείνη την ημέρα, ο γιατρός κι η γυναίκα του αποφάσισαν πια ότι δεν μπορούσαν να μείνουν άλλο, όσο κι αν ήθελαν να μείνουν στην πόλη για να μαθαίνουν νέα για το παιδί τους. Την ίδια απόφαση είχαν πάρει κι η Νεφέλη με τον σύζυγό της. Μαζί τους συμφωνούσαν κι οι άλλοι. Ναι, σίγουρα, είχαν καθήκον να προστατεύσουν τα παιδιά τους.

Το πέσιμο ενός ακόμη όλμου στη γειτονική λεωφόρο, επιτάχυνε τη διαδικασία. Βρέθηκαν φευγάτοι από το σπίτι τους, χωρίς να παίρνουν μαζί τους τίποτε άλλο, εκτός από λίγα ρούχα για τα παιδιά και χωρίς να ξέρουν αν θα γύριζαν πίσω. Ούτε αν θα γύριζαν όλοι.

Τ' αδέρφια της Νεφέλης, όπως και στην πρώτη φάση, ετοιμάζονταν ήδη να ξαναπάνε στις μονάδες τους. Η οργή της φούντωνε κι ένοιωθε έτοιμη να εκραγεί. 'Όχι, δεν ήθελε να τους χάσει. Και μάλιστα κάτω από τούτες τις συνθήκες. Ήταν άδικο. Δεν συγχωρούσε τους αίτιους για το χαμό τόσων παιδιών. Δεν δεχόταν την προδοσία και τη βλακεία που επιδείχθηκε απ' όσους πίστεψαν πως θα πετύχαιναν τότε την ΕΝΩΣΗ. Δεν δεχόταν πως ο Μακάριος εμπόδιζε την ΕΝΩΣΗ, αφού κανένας δεν το είχε αποδείξει.

Προσπάθησε να νικήσει τις σκέψεις, που ολοένα πλήθαιναν, με αποτέλεσμα να φουντώνουν την αγανάκτησή της γι αυτό το ξήλωμα της ζωής, που ήταν αχρείαστο, μ' οποιαδήποτε κριτήρια κι αν το ανέλυες. Το πείσμα κι η αυτοπειθαρχία της νίκησαν τελικά και κρατούσαν τη συμπεριφορά της σε κόσμια επίπεδα. Το χρωστούσε στα παιδιά της. Το χρέος προς τα παιδιά την έκανε πάντα ικανή να νικά τα συναισθήματά της και ν' αντιμετωπίζει τις καταστάσεις με αρκετή λογική. Ήταν η δύναμή της αυτά τα παιδιά. Τα παιδιά, που δεν τα ρώτησε κανείς αν ήθελαν να αντικρύσουν τον θάνατο, αν ήθελαν να εκτεθούν στον θάνατο, είχαν δικαίωμα κι ανάγκη από αίσθημα ασφάλειας κι ένα καλό παράδειγμα. Κι αυτό όφειλε να τους δώσει.

Φεύγοντας από το σπίτι, ξανάβλεπε νοερά εκείνο το λεωφορείο με τον ένα μόνο επιβάτη, που έκανε το δρομολόγιό του σε πείσμα της ανατροπής των πάντων. Ήρθε ακόμη στη σκέψη της η έναρξη της πρώτης φάσης της εισβολής και στ' αυτή της ηχούσε η φωνή του μικρότερου αδελφού της, όταν τηλεφωνούσε για να της

πει ότι φεύγει. Κανείς δεν τον ρώτησε αν ήθελε να πεθάνει, όπως και τους χιλιάδες νέους της ηλικίας του, τους γεμάτους όνειρα σαν τα δικά του. Της είχε φανεί πως η φωνή του είχε τόνο οργισμένης υποταγής σε μια μοίρα που άλλοι διαμόρφωσαν, σ' ένα παραλογισμό που ήταν άδικο να διαλύσει τα όνειρά του.

- Τηλεφωνώ για να σας πω ότι πάω.
- Ο Θεός μαζί σου...
- Πάμε κι οι δυο.
- Ο Θεός μαζί σας...

Εκείνη τη φορά ήταν στην ίδια μονάδα με τον μεγαλύτερο αδελφό του. Τώρα θα ήταν σε άλλη. Ήταν φυσικό να νοιώθει αλλιώς. Ήθελε να τον είχε κοντά της, να τον σφίξει στην αγκαλιά της και να του πει: «δεν πειράζει, είναι πολλοί που λείπουν προσωρινά από τους δικούς τους, Κι είναι ακόμη εκείνοι που θα λείπουν για πάντα. Το πρόσωπό μας έχει αλλάξει. Το πρόσωπο της πατρίδας στάζει αίμα. Το δάκρυ δεν σταματά. Εμάς μη μας σκέφτεσαι τώρα. Θα προσεύχομαι κάθε στιγμή να είμαστε πάλι, σύντομα, όλοι μαζί». Ήθελε ακόμη να του πει κι άλλα, μα δε μπορούσαν καν να αρθρωθούν. Πνίγονταν μ' ένα κόμπο στο λαιμό της.

Στον αστυνομικό σταθμό της Δευτεράς, η Νεφέλη κι ο σύζυγός της σταμάτησαν. Εκεί θα κατέβαινε η ίδια, όπως ήταν η υπηρεσιακή εντολή που είχε. Τους φίλησε και τους τρεις κι έσφιξε πολύ στην αγκαλιά της τον γιο και την κόρη της. Δεν ήθελε να ξεκολλήσει τα τρυφερά τους κορμάκια από το στήθος της. Τα μάτια της έτρεχαν στα ρούχα τους. Πάλι οργίστηκε και πάλι συνήλθε. Έβαλε τον γιο να καθίσει μπροστά με τον πατέρα του κι άφησε την οκτάχρονη κόρη της στο πίσω κάθισμα.

– Εδώ έχει τόπο να παίζεις με την κούκλα σου μέχρι να φτάσετε. Έχεις και τόπο ακόμα και να την κοιμήσεις όταν νυστάξει....

.....

– Να είστε καλοί με τον πατέρα σας. Ο Θεός μαζί σας.

Στις άβολες κάμαρες του αστυνομικού σταθμού η Νεφέλη κι όσοι συνάδελφοι μπόρεσαν να φθάσουν εκεί προσπαθούσαν να οργανωθούν και να συνεχίσουν την εκπομπή του ραδιοφώνου από ένα μικρό χώρο στο πίσω μέρος του κτιρίου. Ο χώρος είχε διαμορφωθεί στοιχειωδώς για αυτή την ανάγκη, μα αποδείχθηκε ανασφαλής. Είχε ήδη επισημανθεί από τον εχθρό ή υποδειχθεί από κατάσκοπους, που πάντα τριγυρίζουν ανάμεσά μας και τους φερόμαστε και φιλικά και πολιτισμένα χωρίς να ξέρουμε την ιδιότητά τους. Κάποτε μάλιστα βιαζόμαστε να τους εμπιστευθούμε, ίσως για να τους δείξουμε πόσο ανώτεροι άνθρωποι είμαστε. Κι αν κάποιος δικός μας δείξει καχυποψία ή διαφωνεί με τη συμπεριφορά μας, του κολλούμε και κάποιο επίθετο...

Τα τουρκικά αεροπλάνα έκαναν γύρους πάνω από τα κεφάλια των συντακτών και των τεχνικών που ήταν μέσα στο κτίριο. Θα ήταν ανώφελο κι ανόητο να παραμείνουν εκεί, αν ήθελαν να συνεχίσουν την αποστολή τους. Όλοι συμφωνούσαν ότι οι εκπομπές, τουλάχιστον του ραδιοφώνου, έπρεπε να συνεχισθούν. Ήταν ο μόνος τρόπος να κρατηθεί το ηθικό του κόσμου. Αυτού του κόσμου, που λέμε, συνήθως, πως δεν έφταιξε σε τίποτε.

Η Νεφέλη πιστεύει ωστόσο, ότι, σε τελική ανάλυση, ο κόσμος φταίει όταν ανέχεται και σιωπά. Γίνεται, σε κάποιο βαθμό, συνένοχος για την επιτυχία των ανόμων και την επικράτηση της αφροσύνης.

Αποφασίστηκε, λοιπόν, πριν ακόμη αρχίσουν δου-

λειά, ότι έπρεπε να φύγουν. Θα προσπαθούσαν να φτάσουν στο Τρόοδος και να συνεχίσουν τις εκπομπές από το τελευταίο καταφύγιο που είχε οριστεί, από τις εγκαταστάσεις όπου βρίσκονται οι πομποί της Ραδιοτηλεόρασης. Οι αποφάσεις τότε λαμβάνονταν άμεσα και κάποτε ενστικτωδώς. Σωστά ή λαθεμένα, όποιος χαρακτηριζόταν κι αν δοθεί δεν έχει πρακτικό αντίκρουσμα για τις τότε συνθήκες. Μόνο σαν προβληματισμός για το μέλλον είναι χρήσιμος.

Μέσα στη βιασύνη και τη σύγχυση οι συντάκτες ξέχασαν ακόμη και τα σύνεργά τους. Όμως τα ανακλαστικά τους δούλεψαν έγκαιρα κι εκεί που έβγαιναν σχεδόν από το κτίριο, γύρισαν πίσω, άρπαξαν τις γραφομηχανές, καθώς και τα πακέτα με το χαρτί και τις λαδόκολλες και μπήκε ο καθένας σ' όποιο αυτοκίνητο συναδέλφου είχε θέση.

Σε κάποιο σημείο της διαδρομής προς το Τρόοδος η Νεφέλη είδε το αυτοκίνητο της οικογένειάς. Ένωσε ανακούφιση, αφού ήξερε, τουλάχιστον, πού πήγαιναν οι δικοί της. Σε λίγο θα έφταναν στο χωριό της και τα παιδιά θα ξεχνούσαν τα πάντα στην αγκαλιά των γονιών της που τα λάτρευαν.

Μέχρι να φτάσει η ομάδα της Νεφέλης στην κορυφή του Ολύμπου είχε βραδιάσει. Άναψαν τις θερμάστρες αυγουσιάτικα, ίσως όχι τόσο από το κρύο, όσο από την πείνα και την αγωνία. Ωστόσο γίνονται οι τεχνικές διευθετήσεις για τη συνέχιση των εκπομπών, η Νεφέλη σκεφτόταν τη Λευκωσία κι εκείνο το λεωφορείο με τον μοναδικό επιβάτη. Τώρα θα έχει σταματήσει κάθε κίνηση στην πρωτεύουσα.

Εδώ οι συνάδελφοί της κι η ίδια δεν κινδύνευαν από βομβαρδισμό. Τους προστάτευαν οι αγγλικές εγκαταστάσεις επικοινωνίας, που λειτουργούν στο πλαίσιο των διευκολύνσεων που προνοούν οι συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου με τις οποίες παραχωρήθηκε ανεξαρτησία στην Κύπρο. Τούτες τις κρίσιμες στιγμές, κατά τραγική ειρωνεία, οι διευκολύνσεις που δόθηκαν στους Άγγλους ήταν η ασπίδα των Ελλήνων που βρίσκονταν στην κορυφή του Ολύμπου. Για μια ακόμη φορά η Νεφέλη είχε εκείνη την πικρή συναίσθηση ότι οι Άγγλοι που προσπαθήσαμε να διώξουμε, δεν είχαν φύγει ποτέ.

Της φάνηκε, μάλιστα, πως όλοι οι Άγγλοι, όπου κι αν βρίσκονταν, χαιρεκακούσαν και προκαλούσαν. Νόμιζε πως άκουε τη φωνή τους να λέει, με τον χαρακτηριστικό τόνο των ελληνομαθών της Οξφόρδης, ότι «οὐδὲν κακὸν ἀμιγῆς καλοῦ». Κι αυτή η ειρωνική πρόκληση απευθυνόταν περισσότερο στην ίδια και τους συναγωνιστές της του απελευθερωτικού αγώνα της ΕΟΚΑ.

Για τις συμφωνίες εκείνες οι περισσότεροι Κύπριοι είχαν κλάψει πικρά. Τις δέχθηκαν, όμως, σαν βήμα για ολοκλήρωση της ελευθερίας, για την οποία έπεσαν οι Μεγάλοι Αδελφοί μας, ο Ζήδρος, ο Αίας, ο Μιλτιάδης, ο Γίγας κι όλοι οι άλλοι που κοσμούν τον ιερό κατάλογο των πεσόντων, των απαγχονισθέντων, των θανόντων σε βασανιστήρια, αλλά και των θυμάτων του Αγώνα.

Όταν, το 1959, ανακοινώθηκε η υπογραφή των συμφωνιών, ιδιαίτερα όσοι είχαν την ευλογία ν' ανήκουν στην αόρατη στρατιά της ΕΟΚΑ, δεν ήταν δυνατό να είναι ευτυχείς, αφού δεν πέτυχαν το στόχο τους, την ΕΝΩΣΗ με την Ελλάδα. Έπρεπε, όμως, να πειθαρχή-

σουν στη διαταγή «παύσατε πῦρ» του Αρχηγού του Αγώνα και να προσπαθήσουν να δικαιώσουν τον αγώνα της Οργάνωσης, που το όνομά της οικειοποιήθηκαν άφρονες κι αφελείς, έξωθεν κυρίως κινούμενοι, για να γράψουν τον πρόλογο της υπό εξέλιξη τραγωδίας μας.

Η Νεφέλη ήταν σίγουρη πως όλοι οι Κύπριοι, ακόμα κι εκείνοι που διαφώνησαν τότε με τις συμφωνίες, θα ήταν τώρα πανευτυχείς, αν μπορούσαμε να τις είχαμε ξανά, παρ' όλες τις αδυναμίες τους. Εκείνες οι ατελείς συμφωνίες χαρακτηρίστηκαν από μερικούς και ως προδοσία και με αυτή την άποψη πολέμησαν τον Μακάριο που τις υπέγραψε. Πού να μπορούσαμε να φανταστούμε πως θα ερχόταν μια μέρα που εκείνη η «προδοσία» θα ήταν ό,τι καλύτερο μπροστά στη νέα που μας έφερε τη σημερινή κόλαση;

Δίπλα από τα αγγλικά ραντάρ, στην κορυφή του Ολύμπου, η σκέψη της Νεφέλης τρέχει στην κατεχόμενη γη μας. Πιστεύει ότι πρέπει να μείνουμε αθεράπευτα ρομαντικοί, ότι πρέπει να μείνουμε κυριευμένοι από την ιερή τρέλλα, για να μπορέσουμε να ξαναπάμε εκεί που οι ερπύστριες του Αττίλα προελαύνουν και κυριεύουν, ενώ οι στρατιώτες που τις επανδρώνουν αρπάζουν και ατιμάζουν. «Δεν πρέπει να συμβιβαστούμε», λέει η καρδιά μας.

Σε τέτοιες ώρες η λογική σταματά κι η καρδιά μετρά τις οφειλές της. Σ' όσους σκοτώθηκαν. Σ' όσους αιχμαλωτίστηκαν, σ' εκείνους που ενώ αιμορραγούσαν, πεινούσαν και κρύωναν, το μόνο που έλεγαν ήταν: «θέλουμε πίσω τη γη μας».

Στ' αυτιά της αντηχεί ακόμη ο διάλογος με την άγνωστη γυναίκα που συνάντησε λίγο μετά την εισβολή, ενώ επέστρεφε στο σπίτι από το κοντινό μπακάλικο. Η γυναίκα κρατούσε δυο τσάντες και φαινόταν απέραντα δυστυχισμένη.

– Πηγαίνετε προς τα εδώ; ρώτησε η Νεφέλη.

– Ναι.

– Να σας βοηθήσω;

.....

Πήρε μια τσάντα από το χέρι της. Περιπάτησαν λίγο χωρίς να μιλούν. Η άγνωστη έσπασε τη σιωπή.

– Δεν είμασταν έτσι μαθημένοι.

– Καταλαβαίνω...

– Είμαστε από τη Βασιλεία. Μας έδωσαν κάποιο χαλασμένο σπίτι, μα είναι μακρυνά, κοντά στην πράσινη γραμμή. Δυο φορές την εβδομάδα πηγαίνω στο Τμήμα Ευημερίας, για να πάρω τα πράγματα που μας δίνουν. Ζήτησα ένα μαύρο φόρεμα. Δεν είχαν.

– Πατί μαύρο;

– Τρία παιδιά της αδελφής μου σκοτώθηκαν

– Πού;

– Εκεί στα χωριά μας, στην Κερύνεια. Ο πατέρας τους είναι αιχμάλωτος. Δεν ξέρει για τα παιδιά.

– Η αδελφή σου;

– Πέθανε πριν από χρόνια.

– Εδώ είναι το σπίτι μου. Έλα να ξεκουραστείς λίγο, να σου φτιάξω ένα καφέ.

– Όχι, θα συνεχίσω, με περιμένουν οι χωριανοί. Ευχαριστώ που με βοήθησες μέχρι εδώ.

– Στο καλό, υπομονή...

Δεν πρόλαβε η Νεφέλη να τη ρωτήσει για τη δική της οικογένεια. Την άφησε να μιλά για όσα εκείνη ήθελε. Μάλλον ήταν καλύτερα έτσι. Θα μπορούσε να ξαλαφρώσει. Ανέβηκε γρήγορα στο σπίτι της κι άνοιξε το ραδιόφωνο. Πρόλαβε τη φράση «... και να πει στον γιατρό του Ερυθρού Σταυρού πως είναι έγκυος...»

Είχε τελειώσει το δελτίο ειδήσεων και μεταδίδονταν ανακοινώσεις. Οι εφημερίδες είχαν ήδη δημοσιεύσει ότι στην Καρπασία οι κοπέλες χρειάζονταν βοήθεια. Ήταν

θύματα βιασμού από τ' ανθρωπόμορφα τέρατα που μαγάρισαν τον τόπο. Και πολλές είχαν στα σπλάχνα τους ανεπιθύμητο καρπό των κτηνωδών πράξεων των ορδών του Αττίλα. Οι οδηγίες αφορούσαν εκείνες που έμειναν στην Καρπασία, τη χερσόνησο των Αγίων. Τα άλλα θύματα, που είχαν ήδη καταφύγει στις ελεύθερες περιοχές, είχαν βοηθηθεί από τις ιατρικές υπηρεσίες. Οι κοπέλες της Καρπασίας έπρεπε να έλθουν στη Λευκωσία με τη βοήθεια του Ερυθρού Σταυρού. Δεν υπήρχε άλλος τρόπος, αφού η Κύπρος είχε ήδη μοιραστεί.

Οι κτηνωδίες των σπιφών του Αττίλα είχαν συγκλονίσει τους πάντες. Από χωριά κοντά στη Λευκωσία, όπως από την πολύπαθη Βώνη, επτά κορίτσια έφτασαν στο νοσοκομείο αιμορραγώντας. Δεκάδες γυναίκες, κάθε ηλικίας, ζούσαν το μαρτύριο της φρικτής ταπείνωσης. Κι η πολιτισμένη, η ευαίσθητη ανθρωπότητα, δεν είχε τίποτε να προσφέρει για τα «μικροεπεισόδια» όπως πολλοί τα χαρακτήριζαν. «Μικροεπεισόδια» που συνέβαιναν σ' ένα μικρό νησί με λιγότερο από ένα εκατομμύριο πληθυσμό. Και χωρίς πετρέλαια...

Εκατομμύρια–δισεκατομμύρια άνθρωποι δε γνωρίζουν καν πού βρίσκεται αυτό το νησί, «το χρυσοπράσινο φύλλο» του ποιητή, το «ριγμένο στο πέλαγο». Ούτε γνωρίζουν για τον πανάρχαιο πολιτισμό του. Μπορεί οι ηγέτες τους να το βλέπουν γραμμένο στον κατάλογο των μελών των Ηνωμένων Εθνών. Ίσως και να ψηφίζουν κάποτε υπέρ ή εναντίον του, ανάλογα με την κατάσταση. Και ανάλογα με την τοποθέτησή τους σε στρατόπεδα, σφαίρες επιρροής και συμμαχίες. Για τη δίκαιη υπόθεσή του μόνο η Μητέρα Πατρίδα αγωνιά κι αγωνί-

ζεται. Πολλοί μεσολαβούν, μα πάντα με υποβολέα τα δικά τους συμφέροντα. Που τις πιο πολλές φορές, ταυτίζονται ή εξυπηρετούνται από τον εισβολέα των 65 εκατομμυρίων και τη σημαντική γεωστρατηγική θέση του. Με όλα αυτά τα δεδομένα οι ισχυροί περιορίζονται στη συνεχή κάλυψη του εισβολέα. Κι ας έχει διαπράξει εθνικό ξεκαθάρισμα, ας έχει καταστρέψει πολιτισμό χιλιετηρίδων κι ας έχει βιάσει σώμα και ψυχή ενός περήφανου λαού που έζησε σ' αυτή τη γη από την αυγή της Ιστορίας. Αντί μαστίγιο, θώπευση του εισβολέα. Με αποτέλεσμα συνεχώς ν' αποθρασύνεται...

Ψηφίσματα, από τα οποία οι ισχυροί δεν έχουν τρόπο να διαφύγουν, παραμένουν στο χαρτί. Μόνο οι αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου δίνουν ελπίδα, αφού η εφαρμογή τους είναι καθήκον της Ενωμένης Ευρώπης, την πόρτα της οποίας κτυπά η Τουρκία. Η φωνή της Ελλάδας, όσο επίμονα κι αν υψώνεται, δεν είναι αρκετή για να συγκινήσει τον υπόλοιπο κόσμο. Εδώ, στο νησί της Αφροδίτης και των Αγίων, δεν κινδυνεύουν τα συμφέροντα Μεγάλων. Αυτό το νησί ενδιαφέρει τους κοινούς πολίτες του κόσμου μόνο για τουρισμό. Και τους περισσότερους μόνο για τον ήλιο, τη θάλασσα και το φαγητό. Ο πολιτισμός παραμένει σημείο αναφοράς για τους λίγους. Και μόνο λίγοι γνωρίζουν πως δείγματα αυτού του πανάρχαιου πολιτισμού βρίσκονται κατάσπαρτα σε μουσεία και ιδιωτικές συλλογές σ' όλο τον κόσμο, αφού η μοίρα του τόπου ήταν να καταληστεύεται πάντα από τους ξένους.

Κανένας δεν νοιάζεται για τη γριά των εβδομήντα πέντε χρόνων, που η φωνή της μόλις ακουγόταν, όταν, πνιγμένη στη ντροπή, αφηγήθηκε σε τηλεοπτικό συνεργείο το μαρτύριό της.

Πονούσε, είπε, και πεινούσε για μέρες, αφού βιάστηκε κι αυτή κι η διανοητικά ανάπηρη κόρη της, που την έσερνε μαζί της, ανήμπορη να εμποδίσει τα κτήνη που τη βίαζαν.

– Αφού μας βίασαν επανειλημμένα και τις δυο, προσπαθήσαμε να κρυφτούμε σ' ένα φούρνο. Μας βρήκαν, όμως, και μας έσυραν έξω, για να υποστούμε ξανά το ίδιο μαρτύριο.

Η κόρη της, που και πριν από τη δοκιμασία τα είχε αρκετά χαμένα, τώρα δεν ήξερε καθόλου τί γινόταν. Έχασε την αίσθηση και του χρόνου και του χώρου και πότε έλεγε πως είναι δεκαπέντε χρόνων, πότε επέμενε πως είναι εξήντα ή ογδόντα. Στην πραγματικότητα ήταν σαράντα πέντε χρόνων κι η μητέρα της δεν είχε γελάσει από τότε που την έφερε στον κόσμο. Το πρόσωπό της, πέρα από τη χαρακτηριστική έκφραση, λόγω της αναπηρίας της, ήταν τώρα και παραμορφωμένο από δαγκωματιές και κτυπήματα.

Συγκλονισμένη από το ρεπορτάζ η Νεφέλη αναρωτιόταν σε πόσους στο εξωτερικό θα προκαλέσει τούτο ανάλογα συναισθήματα και με πικρία ομολογούσε στον εαυτό της πως δεν θα χρειαστεί πολλή ώρα μετά την προβολή του για να γυρίσει ο θεατής στη δική του ζωή, αφήνοντας όλα αυτά για τους σταυροφόρους των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Η τηλεόραση αφιέρωνε εκείνο το καλοκαίρι όλη σχεδόν την εκπομπή της σε ειδήσεις κι αναφορές στο δράμα που εξελισσόταν.

Ένα δεκάχρονο παιδί, που είδε τους Τούρκους στρατιώτες να σφάζουν τους γονείς του και τρία από τα τέσσερα αδέρφια του, ήταν ένα από τα θέματα κάποιου το βράδυ.

Όταν ρωτήθηκε πότε πίστευε πως θα ξαναπάει στο χωριό του, το μόνο που μπόρεσε αμήχανα να πει ήταν: «δεν ξέρω, κύριε...»

Εκείνο το «δεν ξέρω» καρφώθηκε σαν μαχαιριά στην καρδιά της Νεφέλης. Οι περισσότεροι λέγαμε και πιστεύαμε πως ΟΛΟΙ θα γύριζαν σύντομα στα χωριά και τις πόλεις τους. Είχαμε την εντύπωση, που αποδείχθηκε φρούδα, πως η κατάσταση ήταν προσωρινή, πως θα ζούσαμε για λίγο πρόχειρα, με ελλείψεις έστω, και μετά θα επέστρεφε ο καθένας στο σπίτι του. Οι γυναίκες, μάλιστα, δε νοιάζονταν αν δεν έμεινε τίποτε.

– Όσα κι αν κλέψουν οι Τούρκοι, κάτι θα έμεινε.

– Κι αν δεν έμεινε τίποτε, θα ξαναφτιάξουμε το νοικοκυριό μας.

– Ας πάμε σπίτι μας κι ας βρούμε τοίχους γυμνούς.

– Οι άλλοι χάσανε τα παιδιά τους. Άλλοι τη ζωή τους. Εμείς, δόξα τω Θεώ είμαστε ζωντανές.

Και μόνο το γεγονός ότι ήταν ζωντανές, ήταν αρκετό για τις τραγικές εκτοπισμένες να είναι σίγουρες πως θα γύριζαν. Κι όμως, εκείνο το μικρό παιδάκι, το τρο-

μαγμένο από τη σφαγή που αντίκρουσε, είπε, αμήχανα, μπροστά στη κάμερα «δεν ξέρω, κύριε...»

Η τηλεόραση κατέγραφε τότε την Ιστορία, λεπτό προς λεπτό, κι η καταγραφή αυτή είναι το πιο ισχυρό τεκμήριο που έχουμε να παρουσιάσουμε εναντίον της Τουρκίας ενώπιον της Δικαιοσύνης για το εθνικό ξεκαθάρισμα και τα άλλα εγκλήματα που διέπραξε στον τόπο μας.

Ένα ακόμη από τ' αμέτρητα τηλεοπτικά ρεπορτάζ του καλοκαιριού του '74 αναφερόταν σ' ένα παιδάκι, που ήρθε από τα κατεχόμενα. Παραδόθηκε από τη γιαγιά του στον Ερυθρό Σταυρό, για να σταλεί στους γονείς του, στο Λονδίνο. Είχε το βλέμμα γεμάτο θάνατο και το στόμα επίμονα κλειστό. Ο συνάδελφος που παρουσίαζε το θέμα είπε πως το παιδί πρέπει να είναι πέντε-έξι χρόνων. Η έκφρασή του ήταν από τις πιο συγκλονιστικές που είχαμε δει μέχρι τότε.

Η Νεφέλη έκλαψε σαν παιδί τότε μ' αυτό το ρεπορτάζ, έστω κι αν η περίπτωση ήταν ένα ακόμη επεισόδιο από το δράμα που ζούσε χωρίς διακοπή μετά τις τραγικές μέρες του Ιούλη. Κάθε στιγμή εκείνων των ημερών άφηνε και μια χαρακιά στη ψυχή της. Ποτέ, από τότε, δεν ένοιωσε απόλυτη χαρά, έστω και με τη σχετικότητα της, αφού δεν υπάρχει τίποτε απόλυτο.

Το μικρό παιδί ζούσε με τη γιαγιά και τον παππού του σ' ένα χωριό της Καρπασίας. Η λειτουργός του Ερυθρού Σταυρού το κρατούσε με στοργή, αλλά εκείνο δεν φαινόταν να την απολαμβάνει. Το βλέμμα του ήταν γεμάτο θάνατο και στο μικρό του χεράκι κρατούσε σφικτά ένα γράμμα. Ήταν δυο λόγια της γιαγιάς προς τους

γονείς του, που το ίδιο το παιδί δεν θυμόταν. Το άφησαν πολύ μικρό και πήγαν στο Λονδίνο για να δουλέψουν. Δεν είχαν έγνοια, αφού βρισκόταν στα σίγουρα χέρια της γιαγιάς κι είχε σκεπή τον παλπού του. Θα το έπαιωναν κοντά τους σαν θα μεγάλωνε, για να του προσφέρουν ζωή καλύτερη από εκείνη που οι ίδιοι έζησαν.

«Ελπίζω να σας συνηθίσει. Εδώ είναι δύσκολα τα πράγματα».

Μ' αυτό τον τρόπο, με δυο προτάσεις, λιτά κι ουσιαστικά έσβησε η γιαγιά από τη ζωή της την τελευταία χαρά που της είχε απομείνει. Κι αποποιήθηκε την περαιτέρω αποστολή της. Πίστευε πως ο ρόλος της αναφορικά με το παιδί, το εγγονάκι της που λάτρευε, είχε τελειώσει. Τον τέλειωσε ο πόλεμος. Αύριο, μεθαύριο, θα ερχόταν ο θάνατος. Το παιδί έπρεπε να ζήσει. Γι' αυτό και το εμπιστεύθηκε στον Ερυθρό Σταυρό για να το παραδώσει, όπως είχε καθήκον, στους γονείς του. Ένα παιδί φορτωμένο πικρές μνήμες, με μάτια που έσταζαν θάνατο, από τον τόσο, τον μαζικό, τον εκτεταμένο που είδαν...

Αυτές οι σκηνές περνούσαν από τη μνήμη της Νεφέλης ενώ άρχισαν και συνεχίζονταν οι ραδιοφωνικές εκπομπές από το Τρόοδος. Εκπομπές που περιλάμβαναν μόνο δελτία ειδήσεων κι όσες πληροφορίες σχετίζονταν με τις τραγικές εξελίξεις.

Στο ξενοδοχείο και τ' άλλα καταλύματα της περιοχής είχαν φτάσει στο μεταξύ αρκετοί Λευκωσιάτες, ανάμεσά τους και Υπουργοί της κυβέρνησης Μακαρίου, που καταλύθηκε από το πραξικόπημα. Ήταν ακόμη κι ο Δήμαρχος της πρωτεύουσας, που κι εκείνος αποπέμφθηκε.

Τρία σχεδόν εικοσιτετράωρα μετά την άφιξη της ομάδας στο Τρόοδος, αποφασίστηκε ότι έπρεπε τα μέλη της να ξεκουραστούν εκ περιτροπής σε κάποια αντίσκηνα κοντά στο ξενοδοχείο.

Φτάνοντας εκεί η Νεφέλη είδε αρκετούς πρώην αξιωματούχους να κουβεντιάζουν κι άκουσε τον Δήμαρχο να θέλει να επιστρέψει στη Λευκωσία.

– Δεν μπορούμε να την αφήσουμε να καταληφθεί...

Κανέναν δεν του απαντούσε. Όλοι ήταν περίλυποι και καταπονημένοι. Στην επίμονη, όμως, επαναλαμβανόμενη φράση του Δημάρχου, η Όλγα, η δυναμική σύζυγός του, θέλησε να τον προσγειώσει.

– Οι βομβαρδισμοί συνεχίζονται.

– Και θ' αφήσουμε την Χώρα (τη Λευκωσία) να την πιάσουν οι Τούρκοι;

– Ξέχασες πως δεν είσαι Δήμαρχος;

– Δεν παύω να είμαι Χωραΐτης ...

Η Νεφέλη δεν άκουσε το τέλος του διαλόγου, γιατί προχωρούσε προς το αντίσκηνο, κατάκοπη και με τη σκέψη στην οικογένειά της και σ' όλα όσα γίνονταν γύρω της. Ούτε θέλησε να πλησιάσει την παρέα, γιατί, αφού ήταν όλοι γνωστοί της, θα έπιανε κουβέντα κι η ώρα που είχε στη διάθεσή της για ανάπαυση θα περνούσε χωρίς να την αξιοποιήσει.

Τελικά αυτό συνέβηκε, επειδή δεν μπόρεσε να κλείσει μάτι. Έμεινε, όμως έστω και για δυο – τρεις ώρες ξαπλωμένη με τη σκέψη στα παιδιά της, στον άντρα της και στ' αδέρφια της.

Όταν τέλειωσε η δεύτερη φάση της εισβολής, τα δύο αδέρφια της γύρισαν. Θυμόταν πως πριν από την εισβολή, σε ανύποπτους χρόνους, έλεγαν, θεωρητικά κι υποθετικά, βλέποντας πολέμους στην τηλεόραση, ότι τα ενδεχόμενα σε τέτοιες καταστάσεις είναι:

- σκοτώνεσαι
- τραυματίζεσαι
- συλλαμβάνεσαι αιχμάλωτος
- επιστρέφεις γερός.

Αυτά τα ενδεχόμενα τα θυμόντουσαν κι όταν ο μεγαλύτερος αδελφός της υπηρετούσε τη θητεία του, προσθέτοντας, με πειστική σχεδόν αισιοδοξία, πως, μέχρι τη σειρά του μικρότερου, το Κυπριακό θα είχε λυθεί και δεν θα πήγαινε στρατιώτης.

Για τ' αδέρφια της Νεφέλης ίσχυσε το τελευταίο από

τα τέσσερα ενδεχόμενα. Γύρισαν γερά σωματικά. Με τη ψυχή, όμως, τραυματισμένη και τη μνήμη πικρή.

Τα τέσσερα ενδεχόμενα του πολέμου τα επαναλάμβανε η Νεφέλη νοερά στις δύσκολες εκείνες μέρες, για να πείσει τον εαυτό της πως κάπως έτσι είναι τα πράγματα. Τα χρησιμοποιούσε λες σαν φάρμακο, για να κρατήσει τη συναισθηματική της ισορροπία. Υπάρχουν, ίσως, κι άλλα ενδεχόμενα, που δεν είχε καιρό να τα σκεφθεί ή δεν ήθελε να τα βρει.

Το κυρίαρχο θέμα στη σκέψη της – κι όπως πίστευε κι όλων των άλλων – ήταν το γεγονός πως ο Αττίλας κατακυριεύσε τη μισή πατρίδα. Και το μόνο που ένοιωθε έντονα ήταν η επιθυμία να μην τελειώσει ο πόλεμος χωρίς να πάρουμε πίσω τη γη μας. Δεν ήθελε πόλεμο, δεν ήθελε θάνατο. Αγαπούσε με πάθος τη ζωή. Αλλά δεν μπορούσε ν' αντέξει στη σκέψη πως θα τελειωνε ο πόλεμος και θα 'μενε η μισή πατρίδα σκλαβωμένη.

Πώς μπορούσαμε ν' αφήσουμε τα σπίτια μας, τους τάφους των γονιών μας, αλλά κι εκείνους των παιδιών μας που θάφτηκαν πρόχειρα, πώς μπορούσαμε ν' αφήσουμε άταφα τα παιδιά στον Πενταδάκτυλο να τρώνε τις σάρκες τους τα όρνεα; Πώς μπορούσαμε ν' αφήσουμε άταφα έστω και τα κόκκαλά τους να τα καίει ο ήλιος και να τα τρυπά το κρύο;

Κι ήταν και τ' αδέρφια μας από την Ελλάδα. Πώς θα τ' αφήναμε κι αυτά εκεί που τα οδήγησε η αφροσύνη Μάνας και Μικροκόρης; Κι όμως τ' αφήσαμε, τελικά, εκόντες άκοντες. Αυτή η πληγή δε γιατρεύεται, ούτε ο πόνος θα σταματήσει, για όσο καιρό παραμένει στον Πενταδάκτυλο η επιγραφή του Αττίλα πάνω από το

κρησφύγετο του Κυριάκου Χριστοφή Μάτση να διαλαλεί «είμαι περήφανος που είμαι Τούρκος». Αυτή η επιγραφή την πληγώνει σήμερα τη Νεφέλη απ' όποιο σημείο της Λευκωσίας κι αν τη δει. Και την κάνει δυστυχησμένη, όσο κι αν η ζωή της έδωσε απλόχερα πολλές άλλες χαρές.

Μαζί με το φθινόπωρο άρχισε κι η ανταλλαγή των αιχμαλώτων. Προτεραιότητα στα ρεπορτάζ είχε τώρα η άφιξη των λεωφορείων που έφερναν πεινασμένους και λερωμένους τους αιχμαλώτους από τις φυλακές της Τουρκίας. Η Αστέρω ήταν κάθε μέρα εκεί. Μέχρι που ήλθε ο σύζυγος. Η καρδιά, όμως, είχε ήδη ραγίσει. Και το μαράζι είχε φάει τα σωθικά. Κι έφυγε η Αστέρω για πάντα, ύστερα από μερικά χρόνια, αφού έδωσε με αξιοπρέπεια τη μάχη εναντίον του καρκίνου. Η Χαρίτα, η Ελένη, η.....η οι εκατοντάδες Χαρίτες κι Ελένες περιμένουν ακόμα τον σύζυγο, τον πατέρα, τον γιο, τον αδελφό, τη μητέρα, την αδελφή, ακόμα και παιδάκια που συμπληρώνουν τον θλιβερό κατάλογο αγνοουμένων αδελφών μας.

Άνθρωποι που ήταν τότε παιδιά και δεν πρόλαβαν να νοιώσουν το χάδι του γονιού, έχουν τώρα δικά τους παιδιά και περιμένουν τον πατέρα που έχει γίνει στο μεταξύ παππούς χωρίς ν' απολαύσει τα εγγόνια του... Είναι άραγε σε κάποιες τουρκικές φυλακές απ' όπου γύρισε ο άντρας της Αστέρω; Πού είναι, τρεις σχεδόν δεκαετίες τώρα, όλοι εκείνοι που αναγράφονται στον θλιβερό κατάλογο;

Όλοι περιμένουμε ακόμη να σβήσουμε, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, τα ονόματά τους από εκείνο τον μακρύ κατάλογο. Και στηριζόμαστε τώρα στην επιστήμη να δώσει τέρμα στην αγωνία, με τις σύγχρονες μεθόδους και την σύγχρονη τεχνολογία. Ενώ η τουρκική πλευρά δηλώνει κυνικά και με θράσος πως δεν υπάρχουν αγνοούμενοι.

Οι μαύρες φιγούρες των μητέρων είναι κάθε Σάββατο εκεί, στο οδόφραγμα του Λήδρα Πάλας, απαντώντας στην πρόκληση. Με τη φωτογραφία του αγνοούμενου στο μέρος της καρδιάς τους. Η καρδιά δεν μπορεί να διαγράψει τ' αγαπημένα πρόσωπα. Στο τραπέζι τοποθετείται ακόμα η καρτέλα του αγνοούμενου, στις προσειυχές είναι πρώτο το όνομά του.

Κι οι γυναίκες του οδοφράγματος θα είναι εκεί, σε απόσταση αναπνοής από την κατεχόμενη γη μας, μέχρι να μάθουν, μέχρι να μάθουμε για την τύχη όλων. Να διαφωτίζουν για το δράμα. Να θέτουν τους επισκέπτες προ του διλήμματος αν πρέπει να περάσουν στην κατεχόμενη γη μας. Η μόνη διάβαση που δέχονται οι γυναίκες του οδοφράγματος είναι όποια σχετίζεται με τους μαρτυρικούς εγκλωβισμένους της Καρπασίας. Που κι αυτοί ολοένα λιγοστεύουν. Μα όσο υπάρχουν, ακούεται «Ελληνίς η φωνή» στη χερσόνησο των Αγίων και λειτουργείται, έστω και σπάνια, ο Απόστολος Ανδρέας.

Με το Φθινόπωρο τα μεγαλύτερα παιδιά ξαναγύρισαν και τα μικρότερα πήγαν για πρώτη φορά στα θρανία. Τραυματισμένα από τη συμφορά, αλλά πρόωρα ώριμα. Η αγάπη για τη ζωή, που ανίκητη φωλιάζει στους νέους ανθρώπους, τους έδινε δύναμη να συνεχίσουν. Τα όσα συγκλονιστικά συντελέστηκαν έκαμαν τα παιδιά να επικοινωνούν πιο στενά και να μοιράζονται τις εμπειρίες τους. Εκτός βέβαια από τις εξαιρέσεις, όπου το τραύμα ήταν τόσο βαθύ, ώστε να οδηγήσει σε ενδοστρέφεια και μόνιμη θλίψη. Η αναφορά κι ανταλλαγή, κατά κάποιο τρόπο, των τραγικών εμπειριών ήταν, ίσως, και μια άσκηση της κρίσης και της λογικής τους.

Πατί όλοι κατέληγαν στο συμπέρασμα πως δεν πρέπει να επιτρέψουν ποτέ να ξαναγίνει ένα τέτοιο κακό. Πρέπει, οπωσδήποτε, να φανούν σοφότεροι από μας. Γίνονταν δάσκαλοι αλλά και τιμητές των μεγάλων, όλων εμάς δηλαδή, που τα οδηγήσαμε σ' αυτό το κακό.

Ο πατέρας του Παντελή σκοτώθηκε στην πρώτη φάση της εισβολής, στο εξοχικό τους στην Κερύνεια. Τον σκότωσαν οι Τούρκοι μπροστά στα μάτια του, του μεγαλύτερου αδελφού του και της μητέρας τους. Εκείνη μάζεψε όλη της την δύναμη και με τη βοήθεια των δύο παιδιών της τον έθαψε πρόχειρα στην αυλή του σπιτιού τους, που το νέμεται ακόμα Τούρκος αξιωματικός. Αμέσως μετά, έβαλε τα παιδιά στο αυτοκίνητο και, κάνοντας πέτρα την καρδιά της, τα μετέφερε στα βουνά, όπου όλοι σχεδόν κατέφυγαν για να σώσουν τη ζωή τους. Ο Παντελής δεν είχε – κι ακόμη δεν έχει – ούτε τάφο να χύσει το δάκρυ του και να βάλει τα λουλούδια της αγάπης του. Κάποτε σκέφτομαι αν δεν του πέρασε ποτέ από το νου να πετάξει – έγινε πιλότος ο Παντελής – πάνω από την Κερύνεια, να δει από ψηλά το σπίτι του και τον τάφο του γονιού του.

Ο πατέρας του Στάθη, ο συνταγματάρχης Φώτης, έπεσε από την πρώτη μέρα της εισβολής, ενώ μαχόταν επί κεφαλής της μονάδας του, στην περιοχή της Μόρφου. Είχε συνεγείρει τους άνδρες του φωνάζοντας μ' όλη τη δύναμη των πνευμόνων του: «εμπρός παιδιά, να σώσουμε τις μητέρες μας, τις γυναίκες μας και τα παιδιά μας, εμπρός να σώσουμε την πατρίδα μας». Κι αντιστάθηκαν όλοι ηρωικά σαν αληθινοί Έλληνες. Προσπάθησαν όσο μπορούσαν ν' ανακόψουν την τουρκική προέ-

λαση. Μα η ανδρεία από μόνη της δεν μπορούσε να νικήσει τα πολυάριθμα στίφη με τη σύγχρονη πολεμική μηχανή.

Οι άνδρες του τον έθαψαν όπως μπορούσαν, στο πιο κοντινό κοιμητήριο. Αντί ψαλμούς και θυμιάματα, έρριξαν με το δάκρυ τους το πυρωμένο χώμα και γονάτισαν μπροστά στη θυσία του.

Πριν καταληφθεί η περιοχή, η γυναίκα του, η Κική, πρόλαβε και πήγε με τα δύο παιδιά τους στον τάφο του. Έμειναν μόνοι πια και με τον Φώτη χωρίς κανονική κηδεία και τάφο. Και χωρίς τις πρέπουσες τιμές. Το ξηρό, ζεστό χώμα δέκτηκε τα δάκρυά τους και τους περιμένει ακόμα για να πάρουν τα τιμημένα οστά να τ' αναψύξουν σε ελεύθερο έδαφος, αφού κι η γενέθλια γη του Φώτη, η Άσσια, είναι κι εκείνη κατεχόμενη. Μετά το κακό η Κική πήγε στην Ελλάδα, στον τόπο της, όπου μεγάλωσε τους δύο γιους με το βαρύ, περήφανο όνομα.

Κάθε είκοσι του Ιούλη, έρχεται για το μνημόσυνο που τελεί η Πολιτεία για τους πεσόντες και τα θύματα της εισβολής. Κάθε χρόνο ελπίζει πως την επόμενη φορά θα μπορέσει να πάει στον τάφο του Φώτη και στο χωριό του, εκεί που την έπαιρνε πάντα με περηφάνεια.

Ο γιος της Νεφέλης τ' άκουε όλα αυτά, τα μετέφερε, μα δεν τα σχολίαζε. Ρίχτηκε στη μαγεία της πρώτης Γυμνασίου κι έδειχνε συνεπαρμένος. Ήταν, όμως, φανερό πως ο κόσμος του είχε αλλάξει, όπως όλων.

Πέρασαν αρκετές μέρες από το άνοιγμα των σχολείων για να τολμήσει η μητέρα του να τον ρωτήσει αν ήλθε ο Παντελής στο σχολείο. Η ερώτηση ερχόταν στα

χείλη της κάθε φορά που ο γιος της γύριζε από το σχολείο. Μα δεν τολμούσε να την αρθρώσει. Κι όταν τόλμησε, η απάντηση την πίκρανε.

– Βέβαια ήλθε, αλλά είναι στο άλλο τμήμα.

– Πώς είναι;

– Καλά.

– Θέλω να πω, δεν είναι μελαγχολικός;

– Όχι.

– Μα...μετά που σκότωσαν τον πατέρα του...

– Τι θες να πεις; Δεν πρέπει να συνεχίσει ο Παντελής τη ζωή του;

– Ναι... μα ...θέλω να πω ήταν μεγάλο το κτύπημα, ήταν μπροστά του που έγινε το κακό.

– Ήταν, μα ο Παντελής πρέπει να συνεχίσει τη ζωή του, όλοι πρέπει.

– Ναι, έχεις δίκαιο.

Πόσο πόνεσε, αλλά και ντράπηκε η Νεφέλη! Πότε μεγάλωσαν αυτά τα παιδιά; Πότε πρόλαβε ο Παντελής να γίνει τόσο γενναίος και ο γιος της τόσο ώριμος!

Οι μνήμες ξετυλίγονται με βαθύ πόνο. Αμέτρητες ώρες δουλειάς χωρίς διακοπή. Το σώμα δεν κουραζόταν. Και το μυαλό δεν μπορούσε να ξεκολλήσει από την τραγωδία που συνεχιζόταν και προκαλούσε ολοένα και βαθύτερο πόνο. Ένα πόνο που ματώνει ακόμη και σήμερα. Τα γεγονότα άφησαν βαθιά τα ίχνη τους. Και ξεχειλίζουν οι μνήμες.

Μνήμες ημερών όπου το μόνο που είχε σημασία ήταν η ενημέρωση για τα γεγονότα, η τόνωση του ηθικού του λαού, η αγάπη προς όλους, ιδιαίτερα εκείνους που έχασαν τα σπίτια τους, τους ανθρώπους τους κι ό,τι άλλο αγαπούσαν.

Όλοι στις επάλξεις. Με αλληλεγγύη, με κατανόηση, αληθινή αδελφότητα. Προείχε η επούλωση του εθνικού και του ανθρώπινου τραύματος. Ηθικά κι οικονομικά. Όλοι να δίνουν αγόγγυστα μέρος του μισθού τους για να καλυφθούν οι επείγουσες ανάγκες. Άλλοι να προχωρούν και πιο πέρα και να οργανώνουν ομάδες για συλλογή ειδών ανάγκης για τους εκτοπισμένους μας.... Ανάμεσά τους κι η Νεφέλη. Μνήμες ημερών τραγωδίας, αλλά κι ανθρωπιάς.

Πόση αγάπη και πόσος πόνος για τη συνάδελφο και φίλη από την αγαπημένη Κερύνεια! Πρώτη στο γραφείο, πάντα εκεί, κι αδιάκοπα εργαζόμενη. Λες κι ήθελε να μην αφήνει ούτε δευτερόλεπτο το μυαλό της ελεύθερο. Αφού αν το άφηγε θα πονούσε περισσότερο. Θα καρφωνόταν εκεί, όπου δεν μπορούσε πια να το ακολουθήσει το σώμα. Ευφυής όσο λίγοι, εργατική όσο λι-

γότεροι, λιγομίλητη όσο ελάχιστοι. Η Νεφέλη ήταν σίγουρη ότι δεν της διέφευγε η ειλικρινής αγάπη της. Πρέπει να ένοιωθε πόσο την αγαπούσε. Όπως κι η ίδια δεν αμφέβαλλε για το πόσο πονούσε για όσα έχασε, για την οδό Ελλάδος, την οδό Περικλέους και για τους τόμους της "Εφημερίδος" του πατέρα της.

Οι δικοί της παρέμεναν εγκλωβισμένοι στην αγαπημένη τους πόλη, στον κόσμο των ιδεών τους, για τις οποίες ο πατέρας φυλακίστηκε κατ' επανάληψη από τους Άγγλους. Τα παιδιά έζησαν μακριές περιόδους μόνα μαζί με την άξια δασκάλα-σύζυγο και με μόνο πόρο τον μικρό μισθό της. Κανένα μέλος της οικογένειας δεν παραπονέθηκε ποτέ. Όλα τα παιδιά πέρασαν από το Γυμνάσιο της Κερύνειας κι αργότερα σπούδασαν στην Αθήνα. Μερικά ήταν φοιτητές όταν κι ο ίδιος ο πατέρας βρέθηκε εκεί, αφού αφέθηκε ελεύθερος από τις Σεϋχέλλες, όπου είχε εξοριστεί με τον Μακάριο, τον Κυρηναίο Κυπριανό και τον Παπασταύρο. Δεν του επιτρεπόταν, όμως, να επιστρέψει στην Κύπρο και, όπως και οι άλλοι συνεξόριστοι, παρέμεινε στην Αθήνα. Η οικογένεια παρέμεινε σταθερή στα πιστεύω της και πλήρωσε πολύ για αυτή την αμετακίνητη θέση της σε διάφορες περιόδους. Η Νεφέλη ρωτούσε συχνά τη συνάδελφό της αν είχε νέα από τους δικούς της.

– Είχα δυο τρία λόγια, μέσω του Ερυθρού Σταυρού.

– Θα φύγουν αν τους το επιτρέψουν;

– Δεν ξέρω. Οι γονείς μου μάλλον όχι. Ο πατέρας μου όταν σύρθηκε επανειλημμένα στα «ανακριτήρια» δεν δίστασε να μιλήσει και στους Τούρκους για την Ελλάδα και για την Ένωση.

Η Νεφέλη δεν αμφιβάλλει. Γιατί θυμάται πως χρόνια πριν, το 1959, όταν κι η ίδια είχε μιλήσει για πρώτη και τελευταία φορά, με τον πατέρα της συναδέλφου της στην Αθήνα, και σ' εκείνη μόνο για την Ελλάδα και την Ένωση μίλησε. Κι όταν τον αποχαιρετούσε της χάρισε ένα βιβλίο με τίτλο «Ομιλούν οι δημοσιογράφοι δια την ζωήν των».

Είναι αλήθεια πως έχουν τόσα να πουν...

Και στον μικρό δικό μας χώρο, οι δημοσιογράφοι της γενιάς του '55, στην οποία ανήκει κι η Νεφέλη, έχουν τόσα πολλά να θυμηθούν και πολύ περισσότερα να πουν για τις ωραίες μα και τις μαύρες στιγμές που έζησαν, όπως και για τα πιο τραγικά διλήμματα στα οποία βρέθηκαν. Είχαν την ευλογία να ζήσουν κι αρκετοί να συμμετάσχουν στον απελευθερωτικό αγώνα. Έκλαψαν για τη λευτεριά που οι ξένοι της έκοψαν το δρόμο. Έζησαν ύστερα την προσπάθεια να οικοδομηθεί η όση ανεξαρτησία παραχωρήθηκε. Είχαν την κατάρα να γευθούν διχασμούς. Βρέθηκαν σε διλήμματα είτε ν' απαρνηθούν συναγωνιστές που διαφωνούσαν με άλλους, είτε να δεχθούν χαρακτηρισμούς άδικους. Είχαν ακόμη τη σκληρή μοίρα να ζήσουν το πραξικόπημα και να ζουν ακόμα την τραγωδία της εισβολής και της κατοχής. Μιας κατοχής πολύ χειρότερης από εκείνη που νέοι, το 1955, αγωνίστηκαν να καταλύσουν.

Εκείνο το πικρό καλοκαίρι στα καφενεία των χωριών, που ήταν και παραμένουν από τους πιο δημοφιλείς τόπους συγκεντρώσεων, όλοι συμπεριφέρονταν σαν στρατηγοί, ναύαρχοι ή πτέραρχοι. Κανένας δεν καταδεχόταν βαθμό κατώτερο. Στις σκληρές μέρες της εισβολής, όλοι οι άνδρες ήταν εκεί, αναπτύσσοντας τις απόψεις τους για όσα γίνονταν. Οι πιο πολλοί συμμετείχαν έντονα στην ανοικτή συζήτηση για την κατάσταση.

Οι γυναίκες ήταν απασχολημένες με ουσιαστικότερα πράγματα. Να μαγειρέψουν για τους ξένους που κατέφυγαν στα χωριά, να παρηγορήσουν τους γονείς που έχασαν τα παιδιά τους, να σκουπίσουν το δάκρυ των γερόντων που αναπολούσαν το σπίτι τους και τόσα άλλα.

Στα καφενεία την άραξαν οι άνδρες που δεν ήταν στρατεύσιμοι. Ο πόλεμος δεν τους επέτρεπε να παν στις καθημερινές τους δουλειές, στα περιβόλια ή αλλού, και βρήκαν πρόσφορο έδαφος ν' αναπτύξουν τις απόψεις τους επί παντός επιστητού. Όσα έλεγαν, θ' αρκούσαν για να γεμίσουν ολόκληρους τόμους.

Κατά την άποψή τους η άμυνα δεν είχε οργανωθεί καλά κι ο στρατός μας, αξιωματικοί και οπλίτες, δεν πρόβαλλαν όση αντίσταση έπρεπε. Η κριτική αναπτυσσόταν με ύφος ειδικού, που δεν σήκωνε αντίλογο. Κι επειδή το αποτέλεσμα της εισβολής ήταν τόσο φοβερό, η φλυαρία δεν είχε όρια. Οι δυνάμεις μας, σύμφωνα με τους καφενόβιους, υποχωρούσαν αμαχητί κι άφηναν τους Τούρκους να προχωρούν και να καταλαμβάνουν

τα χωριά και τις πόλεις μας. Μιλούσαν ακόμη για τις εκτελέσεις, τους βιασμούς και όσα διάβαζαν ή άκουαν. Δεν έλεγαν, όμως, ούτε λέξη για το πώς θ αντιδρούσαν οι ίδιοι, αν δεν βρίσκονταν στο καφενείο του χωριού τους. Η ηλικία τους, που δεν επέτρεπε τη στράτευσή τους, ήταν το ασφαλές βάθρο για να κρύνουν αφ' υψηλού τα δρώμενα.

Ο πατέρας της Νεφέλης αρνήθηκε πεισματικά να γίνει μέλος όλων αυτών των ομίλων συζητήσεων και, παρά τις προτροπές της μητέρας της, επέμενε να πηγαίνει κάθε μέρα στα περιβόλια και να επιστρέφει αργά το απόγευμα. Τακτοποιούσε το γαϊδουράκι του, έδινε τα καλάθια με τα φρούτα, έβαζε καθαρά ρούχα και καθόταν στη βεράντα του σπιτιού μαζί με τα εγγονάκια του. Η οργή και ο πόνος για τα γεγονότα υποχωρούσαν, όταν μαζεύονταν γύρω του τα μικρά, που το μεγαλύτερο ήταν δώδεκα χρόνων και το μικρότερο μερικών ημερών. Ποτέ δεν του έτυχε να έχει μαζεμένα γύρω του τόσα παιδιά και εγγόνια, αφότου η οικογένεια άρχισε να σκορπίζεται και να δημιουργεί μικρότερες εστίες.

– Μακάρι να σας είχα πάντα κοντά μου, έλεγε κάθε τόσο στα μικρά του.

Η μη συμμετοχή του πατέρα της Νεφέλης στις συζητήσεις του καφενείου ήταν μια απορία για τα παιδιά, που έβλεπαν όλους τους άλλους της ηλικίας του να είναι εκεί.

– Προτιμώ να είμαι μαζί σας, ήταν η απάντησή του.

Αυτή η επιλογή του ήταν σοφή, κάτω από τις περιστάσεις. Πατί οι μομφές που εκτοξεύονταν από τους

καφενόβιους εναντίον του στρατού κάλυπταν και τα δύο παιδιά του. Αυτό δεν θα το ανεχόταν από κανένα και όταν θύμωνε ήταν θηρίο.

Τα παιδιά, που άκουαν τις συζητήσεις, παίζοντας στο δρόμο μπροστά από το καφενείο, νόμιζαν ότι ήταν θέμα χρόνου να φτάσουν οι Τούρκοι μέχρι και τα ψηλότερα χωριά του Τροόδους. Και δεν έκρυβαν την αμηχανία και τον φόβο τους.

Πολλά από τέτοιες συζητήσεις είχε ακούσει κι ο γιος της Νεφέλης μια μέρα, λίγο πριν περάσει από το χωριό το ένα από τα δύο στρατευμένα αδέρφια της. Ήταν ο μεγαλύτερος από τους δύο κι εκτελούσε αποστολή στην περιοχή. Μ' αυτή την ευκαιρία στάθμευσε λίγο στο σπίτι του για να βεβαιώσει την οικογένεια ότι ήταν ζωντανός. Γνώριζε επίσης ότι κι ο αδελφός του ήταν καλά. Η οικογένεια δοξολογούσε τον Θεό κι η μάνα προσευχόταν στον πολιούχο Άγιο Αντώνιο νάχει καλά τα παιδιά όλου του κόσμου. Πίνοντας τον καφέ του ο αδελφός της Νεφέλης μίλησε για τον ηρωισμό των συναδέλφων του, κι έφυγε με την ευχή των γονιών του, αφού φίλησε τ' ανιψάκια του. Πρώτη φορά τα βρήκε όλα κάτω από την ίδια στέγη.

Ήταν οι μέρες που η Νεφέλη βρισκόταν στις εγκαταστάσεις της ραδιοτηλεόρασης στην κορυφή του Τροόδους, απ' όπου συνεχιζόταν η προσπάθεια να κρατηθεί η λειτουργία του ραδιοφώνου τουλάχιστον. Για να μην έχει ο κόσμος ως μόνη πηγή ενημέρωσης το BBC, που εκείνη την περίοδο, κουρελιάζοντας την ίδια την αξιοπιστία του και με τη φιλοδοξία να φανεί το πιο πληροφορημένο, κατώρθωσε να μεταδίδει και καταλήψεις χω-

ριών που δεν είχαν ακόμη πέσει στα χέρια των Τούρκων. Η σπουδή, βέβαια, δεν μπορεί να θεωρηθεί και τόσο αθώα και να αποδοθεί μόνο στο ζήλο για έγκαιρη και πληρέστερη ενημέρωση. Η Νεφέλη πίστευε ακράδαντα ότι η τακτική αυτή ήταν και μέρος της αγγλικής πολιτικής για καταρράκωση του ηθικού του λαού μας, γεγονός που θα διευκόλυνε το άνομο έργο των επιδρομέων.

Εκείνη, λοιπόν, την ημέρα, που στο καφενείο του χωριού της όλοι οι άνδρες είχαν γίνει στρατηγοί και ναύαρχοι και πτέραρχοι, ένας συνάδελφος πρότεινε στη Νεφέλη να την πάρει στο χωριό για να δει τους δικούς της. Θα πήγαινε κι εκείνος να δει τη δική του οικογένεια, που είχε επίσης καταφύγει εκεί.

Στα μισά του δρόμου η Νεφέλη έκλαψε από χαρά βλέποντας το αυτοκίνητο της οικογένειάς της να έρχεται προς το μέρος τους. Ο σύζυγός της είχε αποφασίσει να της φέρει τα παιδιά, ξέροντας ότι εκείνη πιθανό να μην είχε ευχέρεια να έλθει. Ευχαρίστησε τον συνάδελφο, κατέβηκε από το αυτοκίνητό του κι έσφιξε και τους τρεις στην αγκαλιά της. Ρωτούσε για όλα και για όλους. Και παριστάνοντας την πιο ενημερωμένη, βεβαίωνε πως όλα θα τελειώσουν σύντομα και θα είναι πάλι όλοι μαζί.

Ο γιος της, για πρώτη φορά, δεν ξεκολλούσε από πάνω της. Κρατούσε τα χέρια του γύρω από το λαιμό της και της έλεγε ξανά και ξανά:

– Θέλω να πάω στο σπίτι μας...

Η φωνή του της φάνηκε πολύ πονεμένη. Ανησύχησε

μήπως δεν περνούσε καλά. Έδωξε όμως τη σκέψη κι ένοιωσε τύψεις ακόμα και που της πέρασε από το μυαλό. Και τα δύο παιδιά της λάτρευαν τον παππού και τη γιαγιά τους κι έμεναν συχνά μαζί τους, ιδιαίτερα τα καλοκαίρια. Τώρα, εξάλλου, ήταν εκεί κι ο πατέρας τους. Ο γιος της δεν έδειξε ποτέ να μη μπορεί να ζήσει μαζί τους χωρίς τη Νεφέλη. Το αντίθετο, μάλιστα. Πάντα του άρεσε να πηγαίνει στον παππού και τη γιαγιά του.

– Δεν μπορώ να μείνω άλλο, συνέχισε κι η φωνή του ήταν κοφτή και σχεδόν πειστική.

– Πατί; Είναι μόνο για λίγες μέρες.

– Δεν μπορώ, δεν τους αντέχω. Όλοι έγιναν στρατηγοί και ναύαρχοι και πτέραρχοι. Να πάμε αλλού, δεν τους αντέχω. Ο θείος μου είπε ότι όλοι γύρω του ήταν ήρωες. Δεν μπορώ ν' ακούω αυτά που λένε στο καφενείο.

– Μην τους ακούς, αγάπη μου. Είναι ανόητοι, δεν έχουν τίποτε να κάμουν...

– Δεν μπορώ, σου λέω. Πατί δεν πηγαίνουν εκείνοι στον πόλεμο, αν μπορούν να τα καταφέρουν καλύτερα;

Ο πατέρας του τον πήρε μαλακά από το χέρι να συζητήσουν, όπως του είχε.

Ήταν η πρώτη φορά που ξέσπασε το παιδί και δεν είχε περάσει από το μυαλό του πατέρα του πόσο τον πείραζε εκείνη η ακατάσχετη φλυαρία. Ο ίδιος εξάλλου, δεν πήγαινε στο καφενείο και δεν μπορούσε να φανταστεί την έκταση της κριτικής και των σχολίων που γίνονταν.

– Για πες μου, του είπε, τι λένε;

Και πέρασε το χέρι του προστατευτικά γύρω από τον ώμο του παιδιού, που άρχισε να κλαίει με ανακούφιση και να του λέει όσα άκουε. Η Νεφέλη γνώριζε πως η παρέμβαση του πατέρα ήταν και για ν' αποσπάσει τον γιο τους από την ίδια, που την είχε μονοπωλήσει σε βάρος της οκτάχρονης κόρης τους.

Η μικρή φαινόταν πιο ήρεμη. Δεν ήθελε να φύγει. Τη βόλευε η αγκαλιά της γιαγιάς, η παρέα των ξαδελφούλων, που ήταν κι εκείνες εκεί. Δεν πήγαινε στο καφενείο, ούτε την έγνοιαζε τί έλεγαν. Έμενε στο σπίτι, όπου ήταν κι η νονά της με το βρέφος της. Η καημένη η νονά έφτασε στο χωριό μετά τους άλλους, αφού στη βιασύνη τους να φύγουν ξέχασαν να περάσουν από το σπίτι της, παρόλο που ήταν στο δρόμο τους. Μα πάνω απ' όλους ήταν εκεί η πάντα γελαστή γιαγιά κι ο γλυκύτατος παππούς με τα κατάλευκα μαλλιά και τα καταγάλανα μάτια, που δεν της χαλούσε ποτέ χατήρι. Δεν είχε πρόβλημα, λοιπόν, η κόρη τους. Αλλά το πρόβλημα του γιου τους φαινόταν αρκετά σοβαρό.

Κουβέντιασαν αρκετά στην άκρη του δρόμου κάτω από τα πανύψηλα πεύκα και μπήκαν στο αυτοκίνητο για να πάρουν τη Νεφέλη στη δουλειά της. Ο χωρισμός ήταν δύσκολος, γιατί τώρα υπήρχε πρόβλημα. Δεν είχαν όμως εκλογή. Εκείνη η μέρα δεν ήταν από τις καλές της ζωής της. Την απασχολούσε πολύ και το να έμεναν στο χωριό και το να έφευγαν. Αν έμεναν στο χωριό ήταν το πρόβλημα του ενοχλητικού καφενείου. Αν πάλι πήγαιναν πίσω στη Λευκωσία, θα ήταν μόνοι, χωρίς κανένα να τους μαγειρέψει έστω. Η ίδια δεν επρόκειτο να φύγει

από τη θέση της. Αυτή ήταν η επιλογή της. Και την επικροτούσε όλη η οικογένεια. Συγκέντρωσε κάθε σκέψη στη δουλειά της και προσπάθησε να μη σκέφτεται τίποτε άλλο. Ανακάλυψε, βέβαια, ότι τούτο ήταν αδύνατο και, παρά τον εντατικό ρυθμό της δουλειάς, έμεναν κάποιες τρυπίτσες στο μυαλό της που γέμιζαν με την αγωνία για τα παιδιά της.

Μέχρι την ώρα που γύρισαν οι δικόι της στο χωριό η συζήτηση στο καφενείο συνεχιζόταν. Σταμάτησε μόνο όταν δύο από τους στρατηγούς αποφάσισαν να κάμουν μια παρτίδα τάβλι κι άλλοι τέσσερις το έριξαν στα χαρτιά. Οι υπόλοιποι έμειναν θεατές και τοποθετούνταν με τη μια ή την άλλη ομάδα.

Ο γιος της, όπως της έλεγε αργότερα ο πατέρας της, ανακουφίστηκε και δόξασε τους εφευρέτες του ταβλιού και της τράπουλας. Την άλλη μέρα ο σύζυγός της πήρε τα παιδιά κι επέστρεψαν στη Λευκωσία. Η ατμόσφαιρα ήταν κάπως ήρεμη. Η απουσία της δεν τους ενοχλούσε. Ήξεραν πως έπρεπε να μείνει εκεί που ήταν. Ο γιος της συνέχισε ως πρόσκοπος να προσφέρει όση βοήθεια μπορούσε στο κέντρο διανομής ειδών για τους πρόσφυγες, στο σχολείο της Ακρόπολης.

Έζησαν όπως μπορούσαν μέχρι τις εικοσιμία Αυγούστου που η ομάδα του Τροόδου επέστρεψε στη Λευκωσία κι η Νεφέλη συνέχισε τη δουλειά της στην τηλεόραση. Η λειτουργία της τηλεόρασης είχε διακοπεί για μερικές μέρες στη δεύτερη φάση της εισβολής και ξανάρχισε μετά την ολοκλήρωσή της.

Ηχούσαν ακόμα στ' αυτιά οι εκρήξεις. Οι μαύρες μαντήλες των μανάδων κάλυψαν τον ήλιο. Ο στεναγμός των πατεράδων λόγχιζε τ' αντίσκηνα και γέμιζε την ατμόσφαιρα.

Πένθος βαρύ συνείχε τον τόπο. Η ζωή ανατράπηκε για όλους και το αύριο ήταν σκοτεινό, αβέβαιο, χωρίς ελπίδα.

Σε μια μικρή συντροφιά, ωστόσο, ο πόνος ήταν, φαίνεται, σε δεύτερη μοίρα. Προείχαν οι αφηγήσεις για το πόσο ο καθένας είχε συμβάλει στην αντιμετώπιση της τραγωδίας. Σε πολλά πεδία μαχών οι νεκροί ήταν άταφοι ακόμη. Αλλά πολλοί των μετόπισθεν, εκείνοι που ξέρουν πάντα να επιπλέουν, ζητούσαν δάφνες, για όσα έκαμαν, σχεδόν εκ του ασφαλούς, και μάλιστα στο πλαίσιο των αυτονόητων καθηκόντων τους.

Στη μικρή συντροφιά δεν σκέφτονταν καν, πως οι δάφνες της άλλοτε πράσινης γης μας δεν έφταναν ούτε για τους ομαδικούς τάφους που σκάψαμε με σύγχρονα μηχανήματα (όλα να είναι προ παντός σύγχρονα) και ρίξαμε στον καθένα δεκάδες παιδιά. Παιδιά που ποτέ δεν τα ρώτησε κανείς αν ήθελαν το θάνατο, και μάλιστα θάνατο που τον προκάλεσε η προδοσία. Πέθαναν βέβαια υπέρ βωμών και εστιών, αλλά δεν παύει να είναι άδικος ο θάνατός τους. Πατί τα ιερά και τα όσιά μας δεν θα κινδύνευαν με κανένα τρόπο, αν δεν τα έθετε σε κίνδυνο η αφροσύνη των ολίγων κι η ανοχή των πολλών.

Η μικρή συντροφιά φαινόταν ακόμη να μη λογαριάζ-

ζει πως και τα δάση μας λιγόστεψαν από τις εμπρηστικές βόμβες και πως κάηκαν μαζί κι οι δάφνες τους. Και το πιο εξωφρενικό είναι που ζητούσαν δάφνες οι μη δικαιούχοι. Γι αυτό κι εξαντλήθηκε η υπομονή όσων είχαν ακόμη τα λογικά τους. Κι δεν μπόρεσαν παρά ν' απομακρυνθούν με αηδία. Κι έμεινε η μικρή συντροφιά μικρότερη.

Ευτυχώς που υπήρχαν κι οι άλλοι. Εκείνοι που γνοιάζονταν μόνο να βρουν τρόπους για επούλωση των πληγών και απάμβλυση του πόνου. Ανάμεσα τους κι εκείνοι που εθελοντικά εργάζονταν στη ραδιοφωνία για τη συνέχιση της επικοινωνίας με τους εγκλωβισμένους, με τη μετάδοση μηνυμάτων του Ερυθρού Σταυρού, τη συγκέντρωση κάθε είδους βοήθειας για τις χιλιάδες αδελφούς μας που είχαν φύγει από τα σπίτια τους, πολλοί μόνο με τα ρούχα που φορούσαν.

Ο αγώνας για την ανατροπή των τετελεσμένων άρχισε ταυτόχρονα με τη λήξη των μαχών.

Τα δρομολόγια των λεωφορείων ξανάρχισαν. Το λεωφορείο με τον μοναδικό επιβάτη των τραγικών ημερών συνεχίζει τις διαδρομές του στη Λευκωσία, που είναι σήμερα η μόνη μοιρασμένη πρωτεύουσα στον κόσμο.

Ο αγώνας για την ανατροπή των τετελεσμένων πήρε και παίρνει διάφορες μορφές και το παρήγορο είναι πως συνεχίζεται. Κανένας δεν μπορεί να προβλέψει για πόσο.

Οι πικρές μνήμες της τραγωδίας συνοδεύουν όσους γεννήθηκαν πριν από το ΔΙΣΕΚΤΟ εκείνο καλοκαίρι. Αλλά κι οι μνήμες των χρόνων που ακολούθησαν δεν είναι λιγότερο πικρές. Αφού τίποτε σχεδόν απ' όσα σημάδεψαν τότε τη ζωή μας δεν ανατράπηκε ακόμα.

Το συλλαλητήριο του 78 είχε τελειώσει. Ήταν το πρώτο χωρίς τον Μακάριο, που η καρδιά του έπαψε να κτυπά, αφήνοντας ένα κενό, που όλοι ένοιωσαν. Ακόμη κι εκείνοι που τον μίσησαν και τον πολέμησαν. Πιο πολύ βέβαια, το ένοιωσαν όσοι τον λάτρεψαν κι ένοιωθαν τώρα ορφανεμένοι.

Ο κόσμος άρχισε να διαλύεται και ν' απομακρύνεται από την πλατεία που τη μετονομάσαμε σε «Ελευθερίας», για να μη μας θυμίζει τη δικτατορία του Μεταξά. Εύλογη μετονομασία, αφού κι η Κύπρος θυσιάστηκε για να πέσει μια άλλη δικτατορία.

Η Νεφέλη κατευθυνόταν προς το σπίτι της και στο μυαλό της συνωθούνταν αμείλικτα ερωτήματα, που κατά καιρούς διατυπώνονταν, μα ποτέ δεν είχαμε το θάρρος να τ' απαντήσουμε. Ίσως γιατί δεν είχαμε ούτε απαντήσεις. Γιατί ο καθένας ρίχτηκε στον αγώνα να προχωρήσει με τη ζωή του και σε πολλούς είχε αρχίσει να επουλώνεται και να γίνεται πιο ρηχό το βαθύ τραύμα.

Μόνο οι εκτοπισμένοι, οι συγγενείς των νεκρών και των αγνοουμένων, οι μαρτυρικοί εγκλωβισμένοι, τα θύματα των βιασμών κι όσοι γενικά ένοιωσαν άμεσα το μαχαίρι στο δικό τους σώμα, ζούσαν ακόμη με αμείωτο το πικρό παράπονο.

«– Είχαμε κι εμείς περιουσίες στους τόπους μας...

– Πώς θα κάμουμε αγώνα αντοχής μ' ένα επίδομα...

– Δεν τρέφομε αυταπάτες για σύντομη λύση...

– Πού είναι ένας γιατρός να μας βλέπει στα αντίσκη-

να...Ο άντρας μου δεν μπορεί ν αντέξει το χρέος για σπίτι, εγώ είμαι άρρωστη...

– Πώς ν αντέξει το βρέφος μου σ αυτή την παράγκα....»

Αυτά κι άλλα πολλά συμπιέζονταν στο μυαλό της και πονούσε πολύ. Έκρινε πως ήταν δικαιολογημένα, μα δεν είχε απαντήσεις. Τα αδιέξοδα την έπνιγαν.

Προσπάθησε να πιάσει κουβέντα με τον γέρο που έτυχε να περπατά δίπλα της. Ήταν κι αυτός, είπε, από τ' αγαπημένα, μακρινά τώρα χώματα. Ήταν από τον Άγιο Αμβρόσιο, στην πλευρά του Πενταδάκτυλου που δεν φαίνεται από την πρωτεύουσα.

Η Νεφέλη βυθίστηκε ξανά στις σκέψεις της. Περπατούσε κοντά του αμίλητη. Περπατούσε αργά, στον ρυθμό του, γιατί ένοιωθε πως ήθελε να μείνει δίπλα του. Περπατούσε αργά, όπως εκείνος. Ήταν και πάλι ζεστό το καλοκαίρι κι η μνήμη καυτή. Η πατρίδα περιίλυπη άχρι θανάτου, τυλιγμένη ξανά σε συνωμοσίες. Με μόνο όπλο τη θέληση να επιβιώσει. Η Νεφέλη ένοιωθε να την καίει ο καύσωνας της παράγκας που θα πήγαινε σε λίγο ο γέρος.

Παρέμενε να περπατά δίπλα του αμίλητη, όπως κι εκείνος. Ποιός ξέρει σε ποιά γωνιά του σπιτιού και του χωριού του είναι τώρα η σκέψη του;

Η Νεφέλη ήθελε, μα δεν τολμούσε, να του πει πόσο πονά για κείνα τα χώματα. Το λέει μέσα της και τα δάκρυα ανεβαίνουν στα μάτια της.

«Ξέρεις, παππού, εκείνα τα χώματα τ' αγαπώ κι εγώ πολύ. Είναι κι' εμένα κομμάτι της πατρίδας μου. Αρνούμαι τον διαχωρισμό σ' εκτοπισμένους και μη όταν γίνεται λόγος για τον πόνο της κατοχής. Δεν έχει σημασία αν γεννήθηκα «απ εδώ» κι αν δεν ήμουν κάτοικος «εκεί». Η πατρίδα μου είναι η Κύπρος, όλη η Κύπρος.

»Μπορούσα να πηγαίνω «εκεί», όποτε ήθελα. Μπορούσα να κόβω τα κίτρινα στάχυα του κάμπου, να μαδώ μαργαρίτες, να κόβω αγριολούλουδα, κλαδιά των θάμνων... Τώρα που το σκέφτομαι, ίσως δεν έπρεπε να χαλώ την ομορφιά της φύσης. Μα ήταν όλα τόσο άφθονα. Όσα και νάκοβες, έμενε πάντα πολλή ομορφιά, έμενε προζύμι, έμενε η διάρκεια. Έμενε το αίσθημα ότι μπορούσες να σταματήσεις έξω από την αυλή με τις γλάστρες, να μυρίσεις βασιλικό και, αντί να θυμώσουν, να σ' ενθαρρύνουν να κόψεις και κλωνί, να το πάρεις μαζί σου, να το φυτέψεις σε δική σου γλάστρα. Κι αν ήθελες, μπορούσες να «κοπιάσεις» και στο σπίτι, να σε κεράσουν καφέ και γλυκό του κουταλιού, που ποτέ δεν έπαψαν οι νοικοκυρές των χωριών να έχουν πρόχειρο για τον δικό και τον ξένο.

»Δε ξέρω αν έχεις τώρα βασιλικό. Μα κι αν έχεις, σίγουρα δεν θα μεγαλώνει, δεν θα φουντώνει.

»... Είδες ποτέ, παππού, να μεγαλώνουν βασιλικοί σε παράγκες; Ίσως εκείνος που είχες στο χωριό να υπάρχει ακόμη και να μεγαλώνει. Δεν μπορεί να τον σκότωσαν, όπως τα παιδιά μας. Μπορεί στο σπίτι σου να ζει μια Τουρκάλα, που είχε κι η ίδια – όταν ήταν απ' εδώ – βα-

σιλικό και δυόσμο. Ίσως να συναγωνιζόταν με τη γειτόνισσα ποιάς θα γινόταν ο πιο πράσινος κι ο πιο μυρωδάτος. Ίσως κι εκείνη να θέλει να γυρίσει στο σπίτι της και να ποτίσει τα λουλούδια της.

»... Πι αυτό, παππού, όσων χρονών κι αν είσαι, μη βιαστείς να φύγεις. Γιατί μετά από σένα, εμένα, την Αϊσιέ που ζει στο σπίτι της Ελένης και τη Μαρία που μένει στο σπίτι της Ουλκέν, μετά τον φίλο τον Αχμέτ και τον Αλή που παίζατε μαζί πιλότα, δεν ξέρω ποιοί και πόσοι θα θελήσουν να βρεθούν αλλού, αφού δεν έζησαν σε άλλους τόπους, αφού δεν θυμούνται, δεν τους ξέρουν...

»Ξέρεις, οι μνήμες είναι μέσα μας. Τα παιδιά που γεννήθηκαν απ' εδώ ολοένα μεγαλώνουν, όπως κι εκείνα απ' εκεί. Άμα φύγει και η Ουλκέν, γιατί να νιώθει η κόρη της την ανάγκη ναρθεί εδώ; Τί θα την δένει με το σπίτι που μένει τώρα η Μαρία;

»... Ο χρόνος κυλά και φοβούμαι πως ύστερα από μας δεν θα υπάρχει ζωτική ανάγκη επιστροφής, όσο κι αν προσπαθούμε να δώσουμε στα παιδιά και τα εγγόνια μας τις εικόνες εκείνων που αγαπήσαμε και να τα πείσουμε ότι για μας σημαίνουν ό,τι και η ζωή μας. Τίποτε δεν μπορεί να είναι το ίδιο όπως οι ζώσες μνήμες.

»Σκέφτομαι κάποτε, αν σκοτώθηκε κάποιος από τα παιδιά της Ουλκέν στο μεγάλο κακό. Ο θάνατος δεν έχει προτιμήσεις ούτε ο πόνος γνωρίζει σύνορα. Σε κάθε πόλεμο η σφαίρα πέφτει όπου νάναι, ο θάνατος δεν κάνει επιλογές. Ίσως να πρέπει να συμφιλιωθούμε με τον θάνατο. Μας δίδαξε πολλά εκείνο το καλοκαίρι.

»Πού να ξέρουν εκείνοι που ρυθμίζουν την τύχη μας

πόσα μάθαμε! Κι ας είμαστε μόνο μια φούχτα. Κι ας είναι ο τόπος μας τόσο μικρός που μόλις φαίνεται στον παγκόσμιο χάρτη. Εκείνο το καλοκαίρι μας έκαμε τους πιο άριστους ειδικούς, τους πιο καταρτισμένους εμπειρογνώμονες στην αίσθηση του πόνου και της αδικίας.

»Το μόνο αβέβαιο, παππού, είναι πόσο σοφότερους μας έκαμε».

Νομίζω, πατέρα, πως καλά έκανες που δεν πήγαινες στο καφενείο εκείνες τις μέρες.

ΤΥΠΩΘΗΚΕ
ΣΤΑ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΑ
IMPRINTA LTD
ΤΟΝ ΙΟΥΛΙΟ ΤΟΥ 2001
ΣΕ 1000 ΑΝΤΙΤΥΠΑ

